

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*в біографіях видатних діячів
Частина II
Випуск 1
(18 – початок 19 століття)*

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Бойко Ю.М.

*ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ*

в біографіях видатних діячів.

Частина II

Випуск 1

(18 – початок 19 століття)

УДК 168.522 (075.8)

ББК 71я73

Б 77

Наукове видання

Рецензенти:

Левчук К.І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та філософії ВНАУ

Легун Ю.В.– доктор історичних наук, директор Державного архіву Вінницької області

Бойко Ю.М. Історія української культури в біографіях видатних діячів.

Частина II. Випуск 1 (18 – початок 19 ст.).– Вінниця: ВНАУ, 2014.

– 74 с. з іл.(4,3у.д.а.)

У виданні в науково-популярній формі розглядаються питання внеску видатних особистостей у становлення та розвиток української культури. Робота є складовою частиною навчально-методичного комплексу нормативної дисципліни «Історія української культури», розробленого автором. Розрахована на студентів, викладачів, усіх, хто цікавиться історією України та її культури.

В оформленні першої сторінки обкладинки використано:

Дмитро Степанович Бортнянський (1751-1825).

Портрет роботи М.І. Бельського, 1788.

ЗМІСТ

✓ ПЕРЕДМОВА	v
✓ ІМПЕРСЬКА ДОБА	
РАЗУМОВСЬКІ Олексій (1709-1771) та Кирил (1728-1803) політичні й культурні діячі	1-7
СҚОВОРОДА Григорій Савович (1722-1794) педагог, філософ	8-12
ЛЕВИЦЬКИЙ Дмитро Григорович (1735-1822) художник- портретист	13-16
ЛОСЕНКО Антон Павлович (1737 - 1773) художник, професор і директор Петербурзької Академії мистецтв	17-22
БЕРЕЗОВСЬКИЙ Максим Созонтович (1745-1777) співак, музикант і композитор	23-26
БЕЗБОРОДЬКО Олександр Андрійович (1747-1799) державний і політичний діяч, дипломат	27-37
БОРПІНЬСЬКИЙ Дмитро Степанович (1751-1825) композитор, музикант, диригент	38-45
МАРШОС Іван Петрович (1754-1835) скульптор, професор і ректор Академії мистецтв	46-49
ҚАПІНІСІІ Василь Васильович (1757 - 1823) поет, драматург, культурний і громадський діяч	50-57
БОРОВИҚОВСЬКИЙ Володимир Луқич (1757-1825) художник-портретист	58-63
ВЕДЕЛЬ Артемій Лук'янович (1767-1808) композитор, диригент, співак, скрипаль, педагог	64-67
✓ ЛІПЕРАЛІУРА ПІА ІНШІ ДЖЕРЕЛА	vІ
✓ ПРИМІПҚМ:	
Антропов Олексій Петрович (1716 -1795)	15 ²
Аргунов Іван Петрович (1729-1802)	19 ¹
Бальдассаре Галуппі (BaldassarreGaluppi) (1706 - 1785)	42 ²
Батоні Помпео (Pompeo Girolamo Batoni) (1708 - 1787)	48 ³
Батюшков Костянтин Миколайович (1787 - 1855)	55 ⁶
Венеціанов Олександр Гаврилович (1780 -1847)	62 ³
Вишняков Іван Якович (1699 -1761)	15 ³
Гесс де Кальве Густав Густавович (1784 - 1838)	11 ³
Гнедич Микола Іванович (1784 - 1833)	54 ⁵

<i>Головачевський Кирил Іванович (1735 - 1823)</i>	20 ²
<i>Де Веллі Жан Луї (1730 – 1804)</i>	20 ⁵
<i>Державін Гаврило (Гавриїл) Романович (1743 – 1816)</i>	43 ⁸
<i>Єлагін Іван Перфілійович (1725 - 1794)</i>	42 ⁴
<i>Єлизавета Петрівна Романова (1709 - 1762)</i>	5 ²
<i>Жуковський Василь Андрійович (1783 - 1852)</i>	44 ¹⁰
<i>Зубов Платон Олександрович (1767 - 1822)</i>	36 ⁵
<i>Йосиф II (Joseph II) (1741 - 1790)</i>	34 ³
<i>Канова Антоніо (Antonio Canova) (1757 - 1822)</i>	48 ²
<i>Катерина II Велика (Катерина Олексіївна Романова, ім'я за народженням Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg) (1729 - 1796)</i>	33 ²
<i>Ковалинський Михайло Іванович (1757 - 1807)</i>	11 ²
<i>Кочубей Віктор Павлович (1768 - 1834)</i>	36 ⁶
<i>Лагрене Луї Жан Франсуа (1725 - 1805)</i>	20 ⁴
<i>Лампі Старший Йоганн Баптист (1751-1830)</i>	61 ²
<i>Леванідов Андрій Якович(1747-1802)</i>	66 ¹
<i>Левицький Григорій Кирилович (1697 - 1769)</i>	15 ¹
<i>Львов Микола Олександрович (1753 - 1803)</i>	53 ¹
<i>Мартіні Джованні Баттіста (Джамбаттіста)(1706-1784)</i>	25 ⁴
<i>Менс Антон Рафаель (Anton Raphael Mengs) (1728 - 1779)</i>	48 ⁴
<i>Ніколя-Франсуа Жіллі (Nicolas-François Gillet) (1709 - 1791)</i>	47 ¹
<i>Оленін Олексій Миколайович (1763 - 1843)</i>	54 ⁴
<i>Петро III Федорович (Karl Peter Ulrich von Holstein-Gottorp) (1728 - 1762)</i>	25 ²
<i>Полторацький Марк Федорович (1729 - 1795)</i>	6 ³
<i>Потьомкін Григорій Олександрович (1739 - 1791)</i>	35 ⁴
<i>Растреллі Бартоломео (1700–1771)</i>	6 ⁴
<i>Рубан Василь Григорович (1742 -1795)</i>	37 ⁷
<i>Румянцев-Задунайський Петро Олександрович (1725-1796)</i>	32 ¹
<i>Саблучок (Саблуков)Іван (1735 - 1777)</i>	20 ³
<i>Срезневський Ізмаїл Іванович (1812 - 1880)</i>	11 ⁴
<i>Троцинський Дмитро Прокопович (1749 - 1829)</i>	56 ⁷
<i>Турчанінов Петро Іванович (1779 - 1856)</i>	67 ²
<i>Фальконе Етьєн Моріс (1716 - 1791)</i>	21 ⁷
<i>Хемніцер Іван Іванович (1745 - 1784)</i>	53 ²
<i>Херасков Михайло Матвійович (1733 - 1807)</i>	43 ⁹
<i>Шумський Яков Данилович (1732-1812)</i>	21 ⁶

ПЕРЕДМОВА

Друга частина наукового видання «Історія української культури в біографіях видатних діячів»¹ охоплює час від 18 до початку 20 століть. Цей тривалий період одержав назву «імперського», коли більша частина українських земель та їх населення входили до складу Російської імперії, а менша, західна, підпорядковувалась імперії Австро-Угорській.

Так вже склалось, що в культурному розвитку Східна Україна довгий час випереджала Західну. Тут не існувало непереборних релігійних чи мовних бар'єрів, презирливого ставлення «великоросів» до «малоросів». Звідси вийшли перші українські художники, композитори, скульптори, чиї імена знають сьогодні в усьому світі. У селах, містечках і містах Малоросії, Слобожанщини й Наддніпрянщини народжувались талановиті поети і письменники, чиї твори визнані світовою класикою, політичні діячі, організатори університетської освіти і науки європейського рівня. Більшість з них реалізовували свої непересічні здібності у столицях Імперії, Петербурзі й Москві, залишаючись при цьому українцями, пишаючись своєю історичною Батьківщиною. Василь Назарович Каразін, засновник Харківського університету, в промові перед зібранням харківських дворян у серпні 1802 року проголошував: *«Блаженний вже стократно, коли випадок поставив мене у можливість робити найменше добро люб'язній моїй Україні. Так, я смію гадати, що губернії нашій призначено розлити навколо себе світло витонченості й просвіти. Вона може бути для Росії тим, чим були прадавні Афіни для Греції»*. Зовсім юний Євген Гребінка, вчорашній випускник Ніжинської гімназії вищих наук ім. князя Олександра Андрійовича Безбородька, з радісним подивом писав матері у 1834 році: *«Думав я дорогою: що зі мною буде в Петербурзі, що я там буду робити? А з'ясувалось, що Петербург це колонія освічених малоросіян. Усі присутні місця, всі академії, всі університети переповнені земляками і при призначенні людини на службу малорос звертає особливу увагу на розум і здібності...»*.

Розглядувана епоха багата на видатні особистості, чие життя заслуговує вивчення і докладного опису. Значний об'єм матеріалів змушує мене, виключно з технічних міркувань, розділити їх на кілька окремих випусків об'ємом близько 4-х умовних друкованих аркушів кожен. Звідси деякі особливості нумерації сторінок: основний текст має наскрізну нумерацію арабськими цифрами, що продовжується в усіх випусках і дозволяє без зайвих витрат часу звести інформацію в одному електронному виданні другої частини «Біографій». Інші сторінки пронумеровані цифрами римськими.

¹Бойко Ю.М. Історія української культури в біографіях видатних діячів. Частина I (9-17 століття). – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013.

ІМПЕРСЬКА ДОБА

РАЗУМОВСЬКІ Олексій (1709-1771) та Кирил (1728-1803) політичні й культурні діячі

Старший з братів, **Олексій**, народився в 17 березня 1709 року, у селі Лемеші Чернігівської губернії, біля містечка Козельця, де через 19 років, 18 березня 1728 року, з'явився на світ і **Кирило**. Батьком згодом знаменитих братів був козак Григорій Якович Розум. Після чергової сутички з батьком, коли той п'яний ганявся за сином з сокирою в руці, вже навчений грамоті в сільській парафіяльній школі Олексій втік з дому до сусіднього села Чемери, де залишився жити в дячка і з молодих років долучився до співу на церковному клірасі. Так він дожив до 22 років.

В 1731 р. полковник Федір Степанович Вишневський в Україні підшукував співаків до Придворного хору. Він запримітив парубка з чудовим голосом, який, до того ж, вирізнявся надзвичайно приємною зовнішністю¹. З цим полковником Олексій потрапив до Петербурга, де почав співати в Придворному хорі, став чудовим бандуристом, оскільки тоді серед аристократії була поширена мода на українську музику. Тут

*Єлизавета Петрівна
Романова (1709 - 1762)
(К. Ванлоо, середина 18 ст.)*

*Олексій Григорович
Разумовський
(1709-1771)*

він познайомився з двоюрідною сестрою імператриці Анни Іоаннівни Єлизаветою Петрівною². В день народження імператриці Анни Іоаннівни 28 січня 1737 р. цесарівна Єлизавета Петрівна була присутня при урочистому богослужінні в церкві Зимового палацу. Коли заспівали Херувимську, вона була вражена надзвичайно чистим і приємним голосом співака, що виконував тенорову партію. Але коли після закінчення літургії їй представили Олексія Розума, його зовнішність вразила її ще більше, ніж голос. Єлизавета вмовила обергофмаршала графа Левенвольде поступитися їй молодим співаком і перевела його до свого штату в званні камер-юнкера. Юна принцеса, змушена проводити більшість часу вдалині від двору, в Александрівській слободі, знайшла

любов і розраду з сином українського козака. Від 1733 року закохані, що були однолітками, жили разом в оточенні невеликого числа довірених осіб, зокрема

французів - гувернера цесарівни Рамбурата, лікаря Лестока, а також духівника її (а згодом і молодого Катерини II, під час перебування тієї ще великою княгинею) отця Федора Дубянського. Цей священник, як і Олексій, був українцем за походженням та користувався повною довірою молодих людей.

Після смерті Анни Іоаннівни і в результаті військового перевороту 25 листопада 1741 р. новою імператрицею було проголошено Єлизавету Петрівну. Для Олексія ця година стала зоряною. Йому були даровані звання генерал-поручика й дійсного камергера. У день коронації своєї коханої він одержав вищий орден імперії - Андрія Первозванного - і безліч інших почесних, але не обтяжливих звань і посад, разом з маєтками і тисячами селян. В наступному році, як прийнято вважати, отець Федір Дубянський таємно обвинчав молодих в підмосковному селі Перово. Незабаром Олексій, під прізвиськом Разумовського, одержав графський титул, а в 1756 році - вище військово-звання генерал-фельдмаршала. Мати його, Наталія Дем'янівна, і близькі родичі були привезені до Москви на коронацію, де їх спочатку розмістили в чудовому палаці, а потім спеціально для них звели замиський будинок в малоросійському стилі. Однак столичне життя припало не до смаку літній жінці і вона повернулася додому. Сім'я її користувалася загальною любов'ю як при дворі імператриці, так і на батьківщині в Лемешах, де вони славилися як «люди грічні і незлобиві».

*Наталія Дем'янівна
Розум (?-1762)
(Х.Г. Готліб, 1746)*

Перебуваючи в zenіті могутності, Олексій Разумовський не тільки не відхрещувався від свого походження, але залишався турботливим сином і братом, взагалі людиною делікатною і ввічливою, зрідка зриваючись на буйство тільки у великому хмелі. З особливою любов'ю він ставився до України, Києва, Козельця й рідного села. Невдовзі після вінчання разом з Єлизаветою він здійснив подорож до України, яка імператриці надзвичайно сподобалась. В особливому захваті дочка Петра I була від Києва і Печерської лаври, щедро нею обдарованої. У цьому прадавньому місті, на високій горі над Дніпром, з якої, згідно переказам, апостол Андрій виголосив пророцтво про його велике майбутнє, імператрицею в 1744 р. була закладена Андріївська церква, спроектована *Бартоломео Растреллі*³ і споруджена під керівництвом московського архітектора Івана Мічуріна у 1747-1754 роках в силі бароко, яка й сьогодні вражає своєю красою. За проектом Растреллі для імператриці й Олексія Разумовського в Києві був побудований і Маріїнський палац (1744-1752).

Наділений майже безмежною владою і ставши одним з найбагатших людей Російської імперії, Олексій Разумовський, за відгукми сучасників, залишався скромною, набожною людиною. Він став законодавцем придворної моди на все малоросійське. Особистими коштами Олексій Григорович підтримував розвиток музики й живопису, запрошуючи з України до Петербурга художньо обдарованих співаків, музикантів і художників. Так, в 1745 р. він привіз співа-

ка й диригента *Марка Полторацького*⁴, який згодом став директором Придворного хору й першим наставником прибулих з України майбутніх видатних композиторів другої половини 18 століття *Максима Березовського* (с. 23) та *Дмитра Бортнянського* (с. 38). Крім того, стала вкрай популярною італійська опера, яку Разумовський дуже любив.

Незабаром після облаштування особистих і державних справ по зведенню Єлизавети на престол, Олексій Разумовський в 1743 р. викликав до Петербурга свого брата, що вже одержав домашню освіту в Україні, за вказівкою матері в того ж дядька, що і брат старший. В Петербурзі 15-ти літній Кирил залишався недовго і був відправлений на два роки до Європи «*під суворим інкогніто*» за прізвиськом Івана Івановича Обідовського в супроводі ад'юнкта Академії наук Григорія Миколайовича Теплова (простого походження і вихованця Феофана Прокоповича) «*щоб навчанням дістати винагороду за втрачений час, стати більш здібним до служіння Її Величності, а прізвиськом своїм наперед собою і вчинками своїми привнести честь і порадіння*». Старший брат наказував молодшому не захоплюватись занадто навчанням танцям і фехтуванню, а більші старання виказувати у вивченні мов і наук. Компаньйони відвідали багато міст Німеччини й Франції, затримуючись в університетах Кенігсберга (де майбутній гетьман України освоював німецьку й удосконалювався в латині), Берліна (де з великою старанністю він слухав лекції знаменитого математика Ейлера, що викладав йому також основи географії й природничих наук, та жив у його домі), Геттінгена й Страсбурга (де черга дійшла до французької мови, ботаніки й ряду інших наук). Сама імператриця піклувалась про Кирила Разумовського і відправила до нього для товариства Якіма Яковича Борсука, сина «бунчукового товариша», козацького офіцера, з міркування його гарної здібності до наук. Особливо сподобався Кирилові Страсбурзький університет з його прекрасним ботанічним садом. Знаючи високий рівень викладання в ньому, Кирил Разумовський у середині 1760-х років відіслав туди вчитись сина Олексія, який після повернення заклав у своєму підмосковному маєтку Горенки власний ботанічний сад, що на початку 19 століття набув всесвітньої популярності.

*Кирил Григорович
Разумовський (1728-1803)
з гетьманською булавою
(Л.Токке, 1758)*

*Катерина Іванівна Разу-
мовська, уроджена Нарши-
кіна (1729-1771)*

Повернувшись до Петербурга справжнім освіченим вельможею, Кирил Разумовський у травні 1746 р., «з міркувань проявленої в ньому особливої здатності і придбаного в науці хисту» був призначений Пре-

зидентом Імператорської Академії наук. Крім того імператриця одружилася Кирилом на своїй двоюрідній сестрі Катерині Іванівні Нарішкіній – представниці одного з найвпливовіших аристократичних родів Московської держави. Це дозволило численним дітям Разумовського і Нарішкіної (шість синів і п'ять дочок) увійти до найвищої російської аристократії вже за правом народження.

Вплив Олексія Разумовського на Єлизавету Україна була зобов'язана поверненням їй ряду традиційних прав, свобод і політичних інститутів. Найважливішим було відновлення гетьманського правління. В лютому 1750 року Кирило Разумовського заочно на козацькій раді в Глухові під наглядом царського вповноваженого графа Івана Семеновича Гендрікова було обрано гетьманом Лівобережної України. Академік Михайло Ломоносов, з нагоди обрання свого академічного начальника гетьманом, присвятив Кирилові Разумовському ідилію «Полідор». Влітку 1751 р. Кирил прибув в Україну, символічно обравши резиденцією колись зруйнований петровськими військами мазепинський Батурин. Тут, на пагорбі в закруті ріки Сейм, він вибудував палац, що за плануванням дозволяє вважати його скоріше призначеним для розміщення навчального закладу, ніж для проживання гетьмана. Схоже, він будувався з розрахунком, що згодом буде переданий для потреб університету. В своєму правлінні Лівобережною Україною, яка одержала на той час назву Гетьманщини, Кирил Разумовський орієнтувався на тип просвіченого абсолютизму. Сам гетьман, при всіх благих намірах щодо прогресивних перетворень в довіреній йому землі, більше часу проводив у Петербурзі.

Після смерті Єлизавети та чергового державного перевороту, присягнувши новій імператриці, Олексій Разумовський поїхав на коронацію до Москви і під час коронування ніс їй корону. Граф Григорій Орлов, коханець Катерини II, не раз натякав їй про таємний шлюб Єлизавети Петрівни з Олексієм Григоровичем, і Катерина II наказала князю Михайлу Воронцову підготувати проект указу про те, що в пам'ять покійної тітки своєї, імператриці Єлизавети Петрівни, вона визнає справедливим дарувати графу Олексію Григоровичу Разумовському титул імператорської високості. При цьому Катерина II наказала Воронцову попросити у Разумовського всі документи, що стосувалися його шлюбу з імператрицею Єлизаветою, щоб по них скласти в законній формі акт. Воронцов був здивований цим наказом, але, отримавши наполегливе підтвердження, примушений був коритися і виконувати його. Він поїхав до Олексія Григоровича і повідомив йому найвище веління і проект майбутнього указу. За спогадами князя, Разумовський пробіг указ очима, тихо встав з крісел, підійшов до комода, на якому стояла скринька чорного дерева, окута сріблом і викладена перламутром, відшукав в комоді ключ, відімкнув скриньку й вийняв папери, загорнуті у рожевий атлас. Він розгорнув папери і став їх з побожною увагою читати, не порушуючи мовчання. Прочитавши папери, він їх поцілував, обернувся до образів, перехрестився зі сльозами на очах і з помітним хвилюванням підійшов до каміна, кинув папери у вогонь і опустився в крісло. Помовчавши трохи, він між іншим сказав: *«Я не був нічим більше, як вірним рабом її величності, покійної імператриці Єлизавети Петрівни, щоб обсыпать мене благоді-*

Надгробок О.Г. Разумовського та його невістки К.І. Разумовської-Наришкіної у Благовіщенській церкві Александро-Невської лаври (1779)

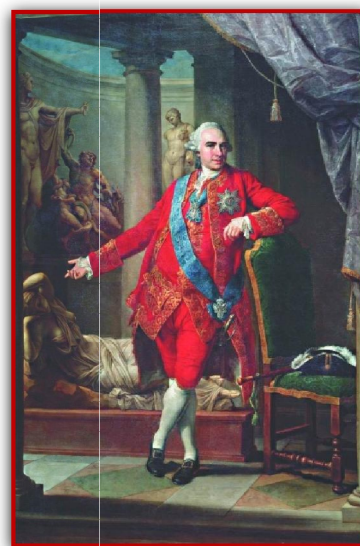
яннями більше заслуг моїх. Ніколи не забував я, з якої доли і на яку ступінь зведений я правницею її ... Тепер ви бачите у мене немає ніяких документів». Воронцов повернувся до імператриці, в подробицях доніс їй про все, що сталося, і Катерина II сказала: «Ми один одного розуміємо. Таємного шлюбу не існувало, хоча б і для заспокоєння боязкої совісті. Шеніт про це завжди був для мене противний. Поважний старець випередив мене, але я очікувала цього від властивої малоросіянину самовідданості». До кінця днів Олексія Разумовського Катерина II надавала йому ознаки особливої поваги і обходилась з ним скоріш як з родичем, ніж як з підданим. Вона виходила

до нього назустріч при приїзді його в палац, сама зараз же посувала йому крісло і проводжала до дверей свого кабінету по завершенні візиту.

Олексій Григорович Разумовський помер 6-го липня 1771 р. у своєму Анічковому будинку в Петербурзі. Він похований у Благовіщенській церкві Александро-Невської лаври, поруч з дружиною брата його, Катериною Іванівною, і над їх могилами Кирил Григорович спорудив чудовий мармуровий пам'ятник у вигляді тріумфальних воріт з простою епітафією. Всі статки померлого перейшло до брата його, Кирила Разумовського, оскільки Олексій Григорович законних нащадків не мав.

Молодший з братів Разумовських відігравав помітну роль у змові з метою зведення на престол Катерини II, замість неприйнятого дворянством Петра III. Катерина II так писала про Кирила Григоровича: «Він був гарний собою, оригінального розуму, досить приємний у спілкуванні та розумом незрівнянно перевершував свого брата, який теж був красенем».

Однак нова імператриця, трохи освоївшись, змусила Кирила написати клопотання про відставку з усіх посад і насамперед гетьманської. Компенсацією стали нові землі й селянські душі, щедра пенсія й коштовні подарунки. Після смерті старшого брата Кирил і сам відійшов від справ. Він продовжував жити в Петербурзі й у підмосковному маєтку Петровське-Разумовське, а останні дев'ять років майже безвиїзно провів у Батурині. Там він помер 9 січня 1803 року і був похований у припалацовій церкві в Почепі. Могила його не збереглася.

Граф Кирил Григорович Разумовський – покровитель мистецтв (П. Батоні, 1766)

ПРИМІТКИ

¹Маркіз Шетарді, який в 1742 році був при дворі імператриці Єлизавети, писав: *«Наришкіна, приятелька цесарівни Єлизавети, була вражена обличчям Разумовського (це відбувалося в 1732 році). Воно було дійсно прекрасним. Він брюнет із чорною, дуже густою бородою, а риси його обличчя, хоча й трохи завеликі, відрізняються приємністю, що властива тонкій особі. Статура його також характерна. Він високого зросту, широкоплечий, з нервовими й сильними руками, і якщо його вигляд і зберігає ще залишки незграбності, що свідчить про його походження й виховання, то ця незграбність, можливо, і зникне при дбайливості, з якою цесарівна його шліфує, змушуючи, незважаючи на його тридцять два роки, брати уроки танців завжди в її присутності у француза, який ставить тут балети».*

²Єлизавета Петрівна Романова (1709 - 1762) - російська імператриця з 25 листопада 1741 року, дочка Петра I і Катерини I. За описом сучасників, Єлизавета Петрівна була по-європейськи гарна собою. Висока на зріст (180 см), вона мала дещо рудувате волосся, виразні сіро-блакитні очі, правильної форми рота, здорові зуби. Іспанський посланник герцог де Лірна в 1728 році писав про цесарівну: *«Принцеса Єлизавета така красуня, яких я рідко бачив. У неї дивний колір обличчя, прекрасні очі, чудова шия і незрівнянний стан. Вона надзвичайно жива, добре танцює і їздить верхи без найменшого страху. Вона не позбавлена розуму, граціозна і дуже кокетлива».* Єлизавета зійшла на престол внаслідок палацового перевороту й усунення від влади російського імператора Івана Антоновича (царював номінально, бо йому йшов лише другий рік). У 1742 р. вона взяла шлюб з молодим придворним співаком Олексієм Разумовським. Складність зовнішньополітичного становища Російської імперії (загострення відносин з Туреччиною і Пруссією) і намагання у зв'язку з цим царського уряду залучити на свій бік козацьку старшину, привело до відновлення Єлизаветою Петрівною гетьманства. За час правління Єлизавети Петрівни було здійснено ряд економічних і фінансових реформ, засновано Московський університет (1755) і Академію мистецтв (1757). За її царювання Росія вела Семирічну війну з Пруссією (1756-1763).

³Растреллі Бартоломео (1700–1771) - архітектор італійського походження. Народився в Парижі, з 1716 року проживав у Росії. В 1730 році став придворним архітектором, найвизначнішим представником пізнього бароко в Російській імперії. Найважливішими спорудами Растреллі стали палаци в Петербурзі (Зимовий, Воронцових, Строганових), у Петергофі та в Царському Селі, Смольний монастир. В Україні за проектом Растреллі збудовано Андріївську церкву (1747–1753) в Києві з ознаками стилю рококо та царський палац (1752–1755).

⁴Полторацький Марк Федорович (1729 - 1795). Його батько, козак Федір Полторацький, оселився у сотенному містечку Сосниця Чернігівського полку Гетьманщини і прийняв сан священника православної церкви. За часів гетьмана Данила Апостола 28 квітня 1729 року в його сім'ї народився син Марко. Хлопець

ріс тямущим та допитливим, і батько визначив його в «латинську школу» Чернігова, у якій той провчився чотири роки. Потім його навчання продовжилося в стінах Києво-Могилянської академії. З дитинства Марко мав гарний голос і, будучи студентом, співав в академічному хорі. У 1744 році голос Марка почув Олексій Разумовський, що супроводжував імператрицю Єлизавету Петрівну в її подорожі Україною. Наступного року Марко Полторацький попрощався зі своїми київськими товаришами і «визначився» в Санкт-Петербург для співочої служби в хорі при імператорському дворі. Кар'єра Марка складалася вдало, невдовзі він був призначений «установником» придворного хору і направлений в Італію для вдосконалення вокальної майстерності. Там він здобув репутацію яскравого оперного співака (баритон). В 1750 році його першим серед українських артистів зарахували до Петербурзької італійської оперної трупи. За іменними указами імператриці Марк Федорович неодноразово їздив відбирати кращі голоси в Україну. В 1763 році його було призначено директором новоствореної на основі Придворного хору Придворної співочої капели і зведено у спадкове дворянство. Чин дійсного статського радника, що відносився до категорії вищих державних і прирівнювався до армійського генерал-майора або придворного камергера, був наданий Полторацькому в 1791 році. Він мав багато відомих нащадків, зокрема онуку Анну Керн, якій Олександр Пушкін присвятив відомий вірш «Я помню чудное мгновенье...». Помер Марк Федорович у Петербурзі і похований на Лазаревському цвинтарі Александро-Невської лаври.

СКОВОРОДА Григорій Савович (1722-1794) педагог, філософ

Народився *Григорій Савович* у с. Чорнухи Лубенського округу Київського намісництва 22 листопада (3 грудня) 1722 р. в родині козака. Вже на сьомому році життя хлопчик виявив схильність до музики і навчання. Батько віддав його в науку до Київської Академії. Тут він привернув до себе увагу диригента співацької капели і негайно був зарахований до хору, а успіхами у навчанні здобув повагу від усіх наставників.

На початку правління імператриці *Єлизавети Петрівни*¹ в Україні стали набирати хлопчиків до Придворного хору. Цю традицію започаткував ще цар *Олексій Михайлович*, батько *Петра I*. *Григорій* потрапив туди одним з перших у 1741 р. Співаки утримувались коштами імператорського двору, одержували гарний одяг і харчування, а також платню в 25 рублів на рік. В серпні 1744 р. *Сковорода* був у почті імператриці під час її подорожі до Києва, де й одержав почесне звільнення з чином «придворного уставщика», який надавали кращим придворним співакам при залишенні ними капели, і продовжив навчання в Академії. Він зайнявся вивченням мов (єврейської, грецької, латини), риторики, філософії, математики, метафізики, природної історії та богослов'я.

Не відчуваючи схильності до прийняття духовного сану, *Григорій Сковорода*, здобувши прихильність генерал-майора *Вишневецького*, направлено від імператорського двору до Угорщини з метою вивчення місцевих традицій виховання, супроводжував його в поїздках Угорщиною та Австрією. Звідси, шукаючи знань і нових вражень, він пішки промандрував землями Польщі, Пруссії, Німеччини та Італії. Найбільше враження на молодого філософа справило місто Рим.

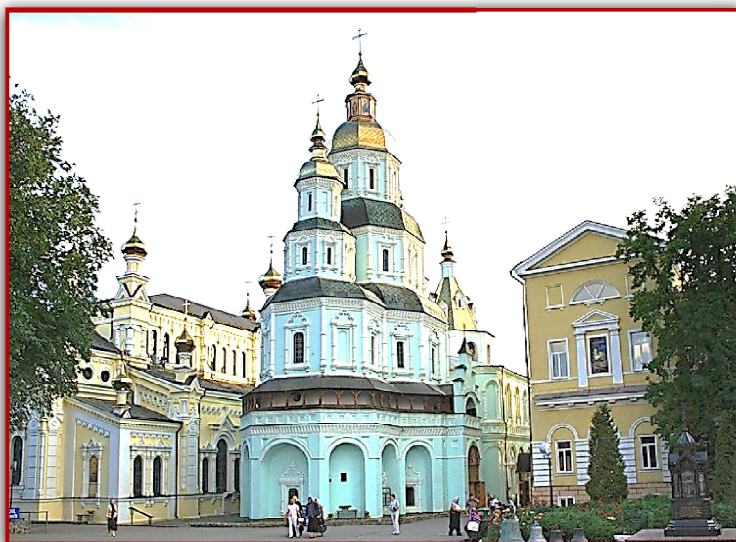
Повернувшись до рідного села, він не застав там нікого з рідних і жив певний час у старих знайомих. Незабаром на запрошення єпископа *Переяславського Сковорода* зайняв місце вчителя поезії у тамтешньому колеґіумі. Спираючись на свої знання, він підготував для учнів прогресивне за духом «Руководство про поезію», що спричинило до конфлікту з єпископом та керівництвом консисторії, в результаті чого новатор втратив роботу. Знайомі підшукали йому місце домашнього вчителя сина поміщика *Степана Тамари*. Але й тут гострий на язик *Григорій* довго не затримався. Втративши й це місце, він поїхав із нагодою до Москви, певний час жив у *Троїцько-Сергіївській Лаврі*, де познайомився з її намісником та майбутнім єпископом *Чернігівським Кирилом Флоринським*. Звідси *Сковорода* повернувся до *Переяслава* і за майже детективних

*Григорій Савович
Сковорода
(1722-1794)*

обставин знову став домашнім вчителем сина поміщика Тамари. У 1758 році в селі Кавраї 36-ти літньому Григорію стали снитися дивні видіння. Він все більше усамітнювався, розмірковував, писав вірші.

Через рік, за протекцією Переяславського ігумена Геврасія Якубовича, єпископ Харківський Іовасаф Миткевич запросив Григорія Сковороду на посаду вчителя поезії, а пізніше синтаксису та грецької мови

Харківський Покровський монастир і колегіум (18 ст.)

Харківського колегіуму. В цей час Григорій вже демонстрував усім свій дивакуватий характер: спав тільки по чотири години на добу, їжу приймав виключно вегетаріанську і лише по заході сонця. У харківський період життя Сковорода сформулював основні положення своєї філософсько-етичної системи. При цьому, за словами його учня та біографа М.І. Ковалинського,² був *«веселим, жвавим, рухливим, стриманим, багатослівним, з усього виводив повчання»*. Улюбленим заняттям філософа стала музика: він продовжував складати і вдосконалювати церковні піснеспіви, грав на скрипці, флейті, бандурі та гуслах.

В 1766 р. за указом Катерини II у Харківському та інших колегіумах і дворянських училищах було введено ряд навчальних дисциплін під назвою «додаткові класи». Між іншим шляхетному юнацтву було призначено вивчення правил благочестя (етики та етикету). Для цього керівництво навчального закладу обрало Григорія Сковороду, який радо погодився, відмовившись від платні, оскільки сам процес викладання цього предмету був для нього істинним задоволенням. У вступній лекції при заміщенні кафедри правил благочестя він проголошував: *«Весь мир спит. Да еще не так спит, как сказано: аще упадет, не разбьется; спит глубоко, протянувшись, будто ушибен. А наставники не только не пробуживают, но еще поглаживают, глаголюще: спи, не бойся, место хорошее... чего опасаться.»*. Скороченим варіантом цієї вільнодумної промови став твір-настанова учням під назвою «Начальная дверь к христианскому добронравию для молодого шляхетства Харьковской губернии», який швидко розійшовся у рукописних копіях. Після гучного скандалу Сковороду відсторонили від посади і він змушений був полишити Харків.

Філософ оселився на хуторі знайомого поміщика Земборського серед лісової гушавини. Тут, вдалині від суєтного світу написав він свої перші завершені філософські твори, тоді як раніше, за свідченням М.І. Ковалинського, писав він *«невеликі уривчасті твори у віршах та прозі»*. Звідси Сковорода перебрався на хутір поміщиків Сошальських на Ізюмщині, проте в жодного із своїх

численних знайомих і шанувальників не залишався надовго. «У крайній бідності переходив Скворода Україною, з одного дому в інший, вчив дітей прикладом непорочного життя та зрілими настановами. Одяг його становила сіра свита; їжу –

Палац А.І. Ковалівського у с. Ново-Іванівка
(18 ст., макет з музею Г.С. Сквороди)

найгрубіші найдки. Усілякі негаразди зносив він з великою байдужістю. Перебувши кільки-то часу в одному домі, де завжди ночував влітку у садку, під кущами, а зимою у стайні, брав він свою єврейську Біблію, у кишеню флейту, і пускався далі ... Ніхто, ні в яку пору року, не бачив його інакше, ніж пішим; також найменший вид винагороду засмучував його душу», - писав у 1817 р. ще один біограф Сквороди Гесс де Кальве³. Видатний вчений і слов'янський філолог 19 ст. І.І. Срезневський⁴ у «Записках про старця Сквороду» підкреслював: «Розум Сквороди ..., спочатку добрий, грайливий потроху тяжкішав, робився більш своєнравним, незалежним, все більше дичавів, і нарешті занурився у безодню містицизму. Притому, згадаємо час, коли жив Скворода: містики, або квієтисти, були у шані тоді всюди, особливо в Німеччині. Скворода побував у цій країні і назавжди зберіг перевагу до неї перед усіма іншими, за виключенням батьківщини своєї. Легко зрозуміти, чому Скворода заслуговував почасти ім'я дивака, якщо навіть не блаженного. З охололим серцем, з розумом, пригніченим містицизмом, завжди похмурий, завжди одинак, себелюбний, гордий, у простому селянському вбранні, з причудами – Скворода легко міг заслужити це прозвісько. Скворода жив сам собою, віддаляючись від людей та вивчаючи їх, як вивчає природознавець хижих звірів. Цей дух сатиризму – найбільш різюча риса його характеру».

Могила Г.С. Сквороди
(сучасний вигляд)

го друга «відпустити його в любу Україну, де він дотепер жив і хотів померти». Він перебрався на Харківщину до села Ново-Іванівка. Зачарований природою казкової Іванівки, Григорій Скворода жив тут, в садибі свого друга

А.І. Ковалівського, восени 1790 р., а також з квітня по серпень 1794 року. Саме тоді було написано діалог «Беседа 1-я, наречення Observatorium (Сион)» зі словами «Першому й останньому другові моему Андрію Івановичу Ковалівському віце-губернаторові витвір власної душі присвячую і дарую. Григорій Сковорода, син Сави». Можливо, він працював тут над редагуванням своїх останніх творів, особливо діалогу «Потоп змеин», закінченого в

1791 році. 9 листопада 1794 р. Григорій Савович помер у затишній кімнаті палацу Ковалівських і був похований на місцевому кладовищі.

ПРИМІТКИ

¹ Див. прим. 2 на с. 5.

² Ковалинський Михайло Іванович (1757 - 1807) - український і російський письменник, освітній діяч. Народився на Харківщині. Був близько знайомий з Г.С. Сковородою, написав його біографію – «Житие Григория Сковороды», надруковану згодом в журналі «Киевская старина» (1886), а також у книзі «Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем» (1894).

³ Гесс де Кальве Густав Густавович (1784 - 1838). Угорець за походженням, він закінчив Празький університет, в якому вивчав історію, філологію, логіку, математику, фізику. Разом із дядьком, який отримав службове доручення у Венецію, поїхав до Італії, де вивчав медицину. Як музикант виступав з концертами у Пешті, Львові, Кракові, Варшаві. Приймав участь в наполеонівських війнах гусарським офіцером австрійської армії. У 1805 р. перейшов на російську службу. У 1810 році вийшов у відставку, одружився з Серафімою Мечниковою й оселився в її маєтку Серафимівка Харківської губернії. У 1812 р. захистив дисертацію на ступінь доктора філософії. За сприяння впливового брата дружини Євграфа Мечникова, який був сенатором і директором гірничого департаменту, був зарахований на службу у департамент гірничих і соляних справ. Водночас продовжив займатись наукою і музикою. У 1816 р. в журналі «Украинский вестник» були надруковані уривки, а через два роки в харківській університетській типографії вийшла повністю його фундаментальна праця «Теорія музики». Гесс-де-Кальве захоплювався народною музикою, написав кілька варіацій на тему українських народних пісень. Він став одним з перших біографів Григорія Савовича Сковороди.

⁴ Срезневський Ізмаїл Іванович (1812 - 1880). Народився у Ярославлі (Росія). Протягом 1826 -1829 років навчався на етико-політичному відділенні філософського факультету Харківського університету. Після закінчення університету працював у Харківському дворянському депутатському зібранні, займався приватною педагогічною практикою. У 1837 р., захистивши магістерську дисертацію «Опыт о сущности и содержании теории в науках политических», одержав посаду ад'юнкта на кафедрі політекономії та статистики філософського факультету Харківського університету. У 1839 р. він опублікував докторську дисертацію «Опыт о предмете и элементах статистики и политической экономики»,

захистити яку йому не судилося. Протягом 1839 - 1842 років з науковою метою і у зв'язку з підготовкою до професорського звання із славістики Срезневський відвідав ряд слов'янських земель. У 1842 р. став першим професором-славістом Харківського університету, де викладав курси з історії та слов'янських мов. У 1846 р., захистивши дисертацію «Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям», став першим у Росії доктором слов'янської філології. Протягом 1847-1880 років він був професором кафедри слов'янознавства Петербурзького університету. Срезневський автор численних праць з історії давньоруської та російської мов, історії південнослов'янських літератур, міфології, палеографії. У 1849 р. він опублікував працю «Размышления об истории русского языка», в якій звертав увагу на необхідність опису історичних пам'яток, укладання регіональних словників, вивчення тогочасної літературної мови і діалектів, підготовку історичного словника та історичної граматики із залученням історії інших слов'янських мов, дав також опис основних особливостей української мови. На початку своєї наукової діяльності Срезневський вважав українську мову окремою слов'янською мовою, проте згодом розглядав українську, російську та білоруські мови як діалекти чи говори однієї давньоруської мови. Вчений уперше розробив теоретичні засади слов'янської палеографії, поставивши її вивчення на наукову основу. Опублікував багато пам'яток давньоруського та давньослов'янського письменства, цікавився українською старовиною і фольклором. Ще наприкінці 1820-х років, навчаючись у Харківському університеті, разом з братами Ф. і О. Євцецькими, І. Розковшенком, О. Шпигоцьким Срезневський заснував літературний гурток поетів-романтиків. Його учасники винятково великого значення надавали фольклорним творам, що зберегли подих минулих епох. Зокрема, сам Ізмаїл Срезневський у фольклорі вбачав *«багатюче джерело для майбутніх поетів»*. Зібрані на території Харківської, Полтавської та Катеринославської губернії тексти українських народних пісень і дум він опублікував у трьох збірниках «Запорожская старина» (1833-1838). Разом з І. Розковшенком цей видатний дослідник видавав «Украинский альманах» (1831) та «Украинский сборник» (1838-1841), які відіграли важливу роль у подальшому розвитку літературного процесу в Україні.

ЛЕВИЦЬКИЙ Дмитро Григорович (1735-1822) художник-портретист

Рід, до якого належав *Дмитро Левицький*, відомий з 17 ст.: між 1675-1680 роками з Правобережної України на Полтавщину перебрався священник Василь Ніс, який одержав прихід Михайлівської церкви в селі Маячка. Священником був і *Григорій Кирилович*¹, батько художника. Саме він змінив родове прізвище Ніс на Левицький. Можливо, сталося це під час його перебування закордоном (в «німецьких землях»), де він навчався майстерності гравера. Григорій Левицький був одним з видатних українських граверів того часу. Він співпрацював з друкарнею Києво-Печерської лаври і з Києво-Могилянської академією. У Києві, на Подолі, він мав власний будинок. В цьому будинку в 1735 р. народився його старший син Дмитро.

Дитинство та юність Дмитра Левицького пройшли в Києві. Прийнято вважати, що батько був його першим наставником в художньому ремеслі. В 1752 р. до Києва прибув з Петербурга художник *Олексій Петрович Антропов*². Він керував оздобленням церкви Андрія Первозванного, зведеної архітектором Мічурініним за проектом Растреллі. До роботи тут були залучені й обое Левицьких. Так чи інакше, але навздогін за Антроповим (він покинув Київ у 1755 р.) до Петербурга в якості учня поїхав і Дмитро Левицький. Учнівство тривало до 1762 року, потім він увійшов до Живописної команди Канцелярії від споруд, якою керував «живописної науки майстер» *Іван Якович Вишняков*³. Команда займалася, зокрема, оздобленням Тріумфальних воріт, зведених у Москві з приводу коронації Катерини II. В цей період Дмитро Левицький спілкувався не тільки з росіянами, але й з іноземними художниками - Д. Валеріані, Ж.Л. Легрене-Старшим та іншими. Незабаром він почав діяти як самостійний художник. Однак судити про ступінь майстерності Левицького в цей період неможливо, оскільки його ранні роботи не збереглися. В 1769 році за портрет художника Г.І. Козлова з дружиною Дмитро Левицький одержав своє перше академічне звання - «призначеного». Ще через рік на великій академічній виставці Левицький представив шість порт-

О.П. Антропов з сином перед портретом дружини. (П.С. Дроздін, 1776)

Дмитро Григорович Левицький (1735-1822) (автопортрет, 1783)

Григорій Кирилович Левицький (1697-1769) (Д.Г. Левицький, 1779)

тер» *Іван Якович Вишняков*³. Команда займалася, зокрема, оздобленням Тріумфальних воріт, зведених у Москві з приводу коронації Катерини II. В цей період Дмитро Левицький спілкувався не тільки з росіянами, але й з іноземними художниками - Д. Валеріані, Ж.Л. Легрене-Старшим та іншими. Незабаром він почав діяти як самостійний художник. Однак судити про ступінь майстерності Левицького в цей період неможливо, оскільки його ранні роботи не збереглися. В 1769 році за портрет художника Г.І. Козлова з дружиною Дмитро Левицький одержав своє перше академічне звання - «призначеного». Ще через рік на великій академічній виставці Левицький представив шість порт-

*Портрет графині
Урсули Мнішек
(Д.Г. Левицький, 1782)*

Мнішек, племінниця останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, світська красуня й «найрозумніша співрозмовниця»;

*Катерина II
Законодавиця
(Д.Г. Левицький, 1782)*

ретів, серед них – чудовий «портрет живописний пана ректора Академії Олександра Пилиповича Кокорінова». Слава до молодого живописця прийшла миттєво. Він став найбільш модним портретистом Петербурга й почав одержувати безліч замовлень. За портрет О. Кокорінова Дмитро Левицький був обраний до кола академіків живопису. В 1771 р. він став керівником портретного класу Академії мистецтв.

Левицький створив безліч портретів представників різних прошарків тодішньої еліти. Серед них Дідро, французький філософ-просвітитель, що відвідав Петербург у 1773 р.; вихованки петербурзького Смольного інституту шляхетних дівочь, що перебував під особистою опікою Катерини II; графиня Урсула Мнішек, племінниця останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського, світська красуня й «найрозумніша співрозмовниця»; Микола Новіков, філософ і публіцист, близький друг художника, за протекцією якого Левицький був прийнятий до масонської ложі; Агаша, єдина дочка художника; Катерина Воронцова-Дашкова, яка очолювала Академію наук; онук Катерини II десятилітній великий князь Олександр Павлович і його сестри Олександра, Олена, Марія, Катерина. Звичайно, серед них була й сама імператриця, зображувана алегорично.

Але вже у 1788 р. ситуація змінилася. Дмитро Григорович подав прохання про відставку з академічних посад за станом здоров'я. Йому призначили довічну пенсію у двісті рублів щорічно. Кількість замовлень зменшилась - Левицький почав виходити з моди. При цьому він залишався єдиним годувальником овдової дочки та її дітей. В 1807 р., з огляду на колишні заслуги і скрутне матеріальне становище родини, старого художника знову призначили у члени Ради Академії, «що згідно буде й літам його, і званню, і придбаній ним колісь славі». З цим періодом життя Левицького пов'язаний сумний переказ про сліпоту, що вразила його. У спогадах Софії Лайкевич є моторошна сцена, свідком якої мемуаристка стала в дитинстві (близько 1814 р.) - сліпий старий художник, що повзе через усю академічну церкву до чаші з причастям. Є й інша версія – більш оптимістична. Так чи інакше, майже нічого із створеного Дмитром Григоровичем Левицьким в 19 столітті нам не відомо. Останній твір, який традиція приписує Левицькому й датує 1812 р., це портрет його брата Петра (Прокофія), котрий, як і його предки, став священником приходу Михайлівської церкви в селі Маячка на Полтавщині.

Художник тихо й майже непомітно помер в Петербурзі 4 квітня 1822 року і був похований на Смоленському цвинтарі. Могила його не збереглася.

ПРИМІТКИ

¹*Левицький Григорій Кирилович* (1697 - 1769). Народився в селі Маячка на Полтавщині в родині священика. Освіту отримав в Києво-Могилянській академії. Є свідчення, що деякий час він жив закордоном, переважно у місті Вроцлав. Після повернення з 1732 року працював у друкарні Києво-Печерської лаври. Дослідникам відомі його гравюри до видань Євангелій, київського видання «Апостола», львівського видання «Політики» давньогрецького філософа Аристотеля. Серед монументальних творів митця - стінописи в Андріївській церкві, здійснені у 1753 -1756 роках разом з О.П. Антроповим.

²*Антропов Олексій Петрович* (1716 -1795). Народився в Санкт-Петербурзі, в родині чиновника - його батько служив у Канцелярії від споруд. У 1739 році вчителями Олексія стали француз Каравак, а згодом А. Матвеев, М. Захаров та І. Вишняков. У складі команди Вишнякова він виконав чимало монументально-декоративних розписів у стилістиці західного бароко: в Зимовому (1744-1745), Літньому (1748), Царськосільському (1749) та інших палацах, в Оперному домі (1750), де він писав декорації під керівництвом італійських майстрів Джузеппе Валеріані та Антоніо Перезинотті. Пензлю майстра належать ікони «Тайна Вечеря», «Благовіщення», «Успіння Богородиці» та «Апостол Андрій Первозваний», виконані у Києві в 1752 році для Андріївської церкви. Митець писав також і державні парадні портрети за старими зразками. Серед них декілька схожих між собою портретів імператриці Єлизавети Петрівни (1753-1755). До найкращих творів Антропова належать «Портрет А.М. Ізмайлової» (1754), «Портрет М.А. Румянцевої» (1764). Вони приваблюють реалістичною правдивістю і досконалістю характеристики. У парадному портреті Петра III (1762) художник виразно передав зовнішність імператора – пересічну й маловиразну. Перебуваючи в Києві, Антропов зазнав впливу українського мистецтва. «Портрет отамана Ф.І. Краснощокова» (1761) має багато спільних рис з українським портретом 18 століття, з так званою «парусною».

³*Вишняков Іван Якович* (1699-1761). Народився в Москві у родині «імператорської величності шатрових справ майстра» Якова Вишнякова. У 1714 році він був «відпущений від свого батька в Санкт-Петербург», де навчався «лаковій», а потім «художній справі» у майстра Збройової палати В.Г. Грузинця, а після завершення навчання в 1727 році його направили до Канцелярії від будівель у званні «художнього підмайстра». Тут, під опікою керівника Живописної команди Андрія Матвеева, Іван формувався як митець-монументаліст, тісно співпрацюючи з архітекторами, різьбярами і скульпторами - майстрами, які створили декоративний стиль того періоду, заснований на синтезі російського бароко і західного рококо. Так сталося, що з кінця 20-х років 18 століття почалася спільна творча діяльність Вишнякова і марсельського «художньої справи професора» Луї Каравака. З 1727 року Іван офіційно став його учнем, оскільки інозем-

ний майстер засвідчив його вміння *«неабияк писати персони з натурального»*. У 1739 році після смерті А. Матвеева, Вишняков став майстром і прийняв керівництво над Живописною командою. В подальшому він не тільки керував усіма живописними роботами в Петербурзі, Москві і в замських резиденціях двору, але й безпосередньо брав у них участь. За чверть століття, проведеного на чолі Живописної команди Канцелярії від будівель, художник створив свою школу. Система навчання, розроблена А. Матвеевим і вдосконалена Вишняковим, лягла в основу принципів викладання в Петербурзькій Академії мистецтв. З роками Іван Якович все більше тяжів до релігійного живопису і навіть відстоював своє право не тільки контролювати, але й писати іконостас для Андріївського собору в Києві (1750-1753). До самої смерті працював він над іконами великої церкви Зимового палацу. Але портрет, який у мистецтві був перевіркою на вищий рівень живописної майстерності, залишився провідним жанром у творчості Вишнякова. В його портретах, особливо дитячих, відбився дух російського мистецтва у стилі рококо - в них немає бездушності, фривольності, зовнішньої солодкавості й галантності, властивих західному рококо. Бездоганий смак підніс Вишнякова до кола кращих портретистів того часу. Художнику подобалася декоративна розкіш парадних убрань його епохи, їх театральність і святковість. За свої старання на ниві художньої творчості Іван Вишняков одержав дворянство і чин надворного радника, що дорівнював чину армійського полковника. Серед його учнів був обдарований старший син Іван, який після смерті батька очолив Живописну команду.

**ЛОСЕНКО Антон Павлович (1737 - 1773) художник,
професор і директор Петербурзької Академії мистецтв**

Антон Павлович Лосенко народився в місті Глухові 10 серпня 1737 р. в родині українського козака. Хлопчик рано осиротів і семирічним був відправлений до Петербурга, у придворну співочу капелу. Однак в 1753 році, як такий, «що спав з голосу», був із неї відрахований і переведений до художника Івана Петровича Аргунова¹ для навчання живопису. Разом з ним у навчання відомому майстру були віддані ще двоє земляків і товаришів по капелі – Кирил Головачевський², майбутній професор та інспектор Виховного училища Академії мистецтв, та Іван Саблучок (Саблуков)³, майбутній академік живопису. П'ять з половиною років, проведених у майстерні Аргунова, сприяли ґрунтовній фаховій підготовці. Зарахований вихованцем в Академію мистецтв у 1758 р., Антон Лосенко старанно вчився у знаменитих французьких художників Л. Ж. Ф. Лагрене⁴, Ж. Л. де Веллі⁵, дуже скоро став помічником академічних викладачів і одержав посаду «підмайстра».

*Антон Павлович
Лосенко (1737-1773)*

Оцінивши талант молодого живописця, в 1760 р. його направили у Париж для вдосконалення знань і майстерності. Займаючись під керівництвом Ж. Рету, Лосенко створив велику історичну картину на євангельський сюжет «Дивний вилов» (1762). У ній він зумів поєднати вимоги класицизму зі зм'якшеним, людським трактуванням образу Христа. В 1766-1769 роках художник жив в Італії, де вивчав античність, копіював твори Рафаеля, написав картину на античний сюжет «Зевс і Фетіда» (1769). У цей період багато уваги приділяв він мальовничим етюдам оголеного тіла; в результаті з'явилися відомі полотна «Авель» і «Каїн» (обидва 1768). У них позначилося не тільки вміння точно передати анатомічні особливості тіла людини, але й здатність підкреслити багатство художніх відтінків, властивих живій натурі. У цих роботах здійснюється поступовий перехід від стилістики пізнього бароко з властивими для цього стилю патетичністю образів і динамікою композиції до ясної мови класицизму. В ті ж роки були створені портрети засновника Московського університету та Петербурзької Академії мистецтв Івана Івановича Шувалова (1760), поета, письменника й драматурга Олександра Петровича Сумарокова (1763), засновника першого постійного російського театру Федора Григоровича Волкова, популярного актора комічного амплуа й особистого друга, українця за походженням Якова Шумського⁶.

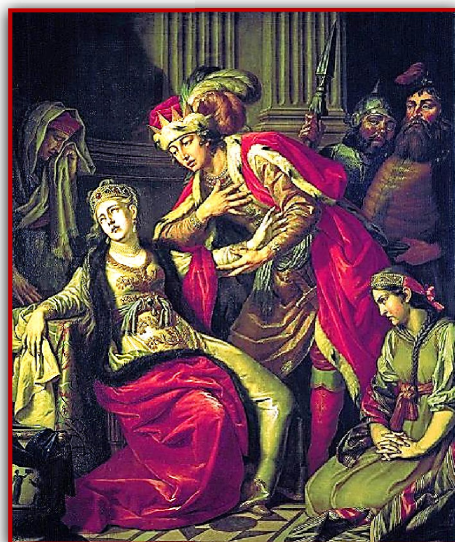

*Іван Петрович
Аргунов (1729-1802)*

Після повернення до Санкт-Петербурга (1769) Антон Лосенко став одним з перших вітчизняних художників, уведених до викладацького складу Академії мистецтв. Вже наступного року він представив Академічній Раді першу картину на тему з давньоруської історії «Володимир і Рогнеда» (1770). Зневажаючи історичними фактами про насильство, виявлене князем Володимиром у ставленні до Рогнеди, Лосенко свідомо прибрав з характеристики свого героя усі негативні моменти, створюючи образ людини, в душі якої борються усвідомлення своєї провини перед князівною, співчуття і любов до неї. Складний стан, породжений внутрішньою боротьбою в душі Володимира, сповненого шляхетного пориву почуттів, художник зумів втілити вперше у російському живописі. При цьому автор вільно поводить з історією в трактуванні не тільки сюжету, але й часу дії, змальовуючи князівські покої Рогнеди в античному дусі. Впадає в око і певна театральність костюмів та поз героїв, що нагадує традиції бароко. Своєрідна театральність художньої дії підкреслена й тим, що Володимир був змальований з Якова Шумського. За цю роботу Антон Павлович Лосенко одержав звання академіка. Завдяки йому сюжети з вітчизняної історії вперше були піднесені до рівня античності та біблійної історії в канонах класицизму.

Успіх картини приніс її творцеві не тільки звання академіка, але й призначення ад'юнкт-професором (з 1770 року), а незабаром професором і директором Академії мистецтв (з 1772 року). До кінця свого недовгого життя Антон Павлович залишався на цій посаді. Одночасно він проводив практичні заняття й створив навчальний і теоретичний курс «Пояснення короткої пропорції людини», що став посібником для кількох поколінь художників.

Катерина II, придбавши «Володимира і Рогнеду», замовила художнику новий твір на сюжет з «Іліади» Гомера – «Прощання Гектора з Андромахою» (1773). Це полотно залишилось незавершеним, але стало еталоном класицистичної картини, герой якої своїм шляхетним діянням дає приклад нащадкам. Обов'язок перед народом і Батьківщиною, патріотичне служіння визначають ідейний зміст картини. Потужна колонада на задньому плані послугується урочистим і величним фоном усієї дії. Перед глядачем начебто розгортається сцена з античної п'єси, театральне дійство високою мовою трагедії. За спиною героя червоніє плащ, в позі дружини Гектора Андромахи не видно розпачу, дитина жестом руки благословляє батька на подвиг. Саме в цьому полотні з найбільшою виразністю оформились ті художні принципи, що надалі лягли в основу усього історичного живопису в Академії мистецтв 18 – першої третини 19 століть.

*Володимир і Рогнеда
(А.П. Лосенко, 1770)*

*Прощання Гектора з Андромахою
(А.П. Лосенко, 1773)*

Посада директора Академії мистецтв з її господарськими проблемами, обов'язки професора, були для Лосенка обтяжливими й тим, що мимоволі втягували його в хитросплетіння академічних і придворних інтриг, далеких від його м'якого і чуйного характеру. Недарма скульптор *Етьєн Моріс Фальконе*⁷, заступаючись за нього, писав Катерині II: *«Переслідуваний, стомлений, засмучений, змучений безліччю академічних дрібниць, ... Лосенко не в змозі торкнутися пензля; його погублять безсумнівно. Він перший художник нації, до нього залишаються нечутливими, ним жертвують...»*. Імператриця обіцяла перевести геніального художника з Академії мистецтв в Ермітаж, але не встигла. *«1773 года ноября 23 дня пополудни в сход второго часа Императорской Академии Художеств 2-н профессор и директор Антон Павлович Лосенко отступившею ко внутренним частям водяною болезнью скончался»*, - сповіщала газета. Поховання відбулося 26 листопада на Смоленському кладовищі в Петербурзі.

ПРИМІТКИ

¹*Аргунов Иван Петрович* (1729-1802). Народився в Москві у родині кріпаків графа А.М. Черкаського, що пізніше відійшли до графа Шереметьєва в якості «приданого» його дружини Варвари Олексіївни. Виховувався Іван в родині дядька С.М. Аргунова, навчався портретного живопису у двоюрідного брата Федора Леонтійовича Аргунова, а також в іноземних майстрів. Під керівництвом свого вчителя Г.-Х. Гроота він створив ікони для церкви Єкатерининського палацу в Царському Селі. Відомість художнику принесли портрети петербурзької знаті. У 1762 році він отримав престижне замовлення на створення парадного портрету імператриці Катерини II. Монарша особа показана на ньому в підкреслено театральній позі, погляд її спрямований на глядача зверху вниз. Одними з кращих творів майстра вважаються камерні парні портрети. Збільшене зображення моделей в домашній обстановці створює особливу близькість героїв глядачеві. Особливе місце у творчому доробку митця займають дитячі та юнацькі портрети. З 1778 Іван Петрович вже не працював як живописець, а займався управлінням московського будинку Шереметьєвих. За його участі йшло будівництво палацу-театру в Останкіно.

²*Головачевський Кирил Іванович* (1735 - 1823). Народився в селі Короп на Чернігівщині в родині священика. Хлопчиком був відправлений до Києво-Могилянської академії, звідки у 1748 році переведений до Придворної капели в Петербурзі. У 1753 році він був відрахований з числа придворних співаків разом з Антоном Лосенко та Іваном Саблуковим як такий, що «спав з голосу» і разом з ними призначений учнем до живописця І.П. Аргунова. В 1758 році Кирила зарахували до Академії мистецтв. У 1762 році він отримав звання ад'юнкт-професора, в 1765-му був удостоєний звання академіка. З 1766 року Кирил Іванович служив радником Академії, в 1773 році склав перший «Опис картин Академії мистецтв». У 1783 - 1832 роках Головачевський був інспектором Виховного училища Академії, де проявив свої видатні педагогічні та організаційні здібності. У цьому образі чуйного педагога і вихователя він зображений на портреті роботи Олексія Венеціанова (1811).

³*Саблучок (Саблуков) Іван Семенович* (1735 - 1777). Родом з України, він у дитинстві, маючи чудовий голос, був привезений до Петербурга і призначений до групи співаків-підлітків Придворної капели. Пізніше у 1753 році був переведений на навчання художній справі до І.П. Аргунова. За іменним повелінням імператриці Єлизавети Петрівни, що бачила представлені їй роботи молодого художника, той з січня 1759 року був зарахований до тільки-но відкритої Імператорської академії мистецтв, де продовжив навчання живопису під керівництвом Д.Г. Левицького. У 1762 році з підмайстрів Саблуков став ад'юнктом Академії, а в 1765 році був удостоєний звання академіка портретного живопису, дійсного члена Академії мистецтв. В 1767 році Іван Семенович переїхав до Харкова, де очолив художні, а потім вищі класи малювання при Харківському колегіумі і викладав там до 1773 року. З полотен, що належать пензлю Івана Саблукова, збереглися лише кілька. Серед них чудовий за своїм реалізмом портрет Катерини II.

⁴*Лагрене Луї Жан Франсуа* (1725 - 1805). Навчався у Королівській академії живопису і скульптури в Парижі у К. Ванлоо. Член Паризької Академії з 1755 року. Приїхав до Росії в 1756 році разом зі своїм молодшим братом і учнем Ж.-Ж. Лагрене, де був призначений придворним живописцем і професором історичного живопису Петербурзької академії мистецтв. У 1762 році він покинув Росію. В 1781 - 1785 роках був ректором Французької академії в Римі, з 1785 року - ректором Паризької академії.

⁵*Де Веллі Жан Луї* (1730 - 1804). Народився в Парижі, жив у Голландії та Англії. В березні 1759 року він уклав контракт і вступив на службу до Імператорської академії мистецтв, де викладав півроку. Виконував портрети, малюнки для гравірування, керував роботою з підготовки малюнків до коронаційного альбому Катерини II.

⁶*Шумський Яков Данилович* (1732-1812). Українець за походженням, Шумський спершу збирався стати циркульником, але, потрапивши якимось в Ярославлі у театр Федора Григоровича Волкова, був настільки вражений побаченим на сцені, що став гарячим шанувальником сценічного мистецтва і незабаром виявив ба-

жання вступити у коло акторів, а Волков охоче прийняв його в свою трупу (1751). У наступному році Волков з усією своєю трупю був викликаний до Петербурга, де в царському палаці вони дали виставу сумароковської трагедії «Хорев». Після цього спектаклю, в якому брав участь також і Шумський, останній, за наказом імператриці Єлизавети Петрівни, разом з деякими іншими молодими акторами був направлений до 1-ої роти Сухопутного кадетського шляхетського корпусу «для необхідного театральним артистам навчання словесності, іноземним мовам та гімнастиці». Втім, ці заняття аніскільки не заважали кадету Шумському брати участь у придворних виставах, які зрідка давалися трупю Волкова. Чотири роки по тому, коли заснований був Російський театр (перший з імператорських театрів), Шумський залишив кадетський корпус і з цього часу грав майже в кожній виставі. На початку березня 1759 року Яків Шумський був відряджений у якості помічника Федора Волкова до Москви для постановки там публічних спектаклів. Головні ролі завжди виконували Волков та Шумський. В 1760-х роках Шумський керував спектаклями в Шляхетському корпусі, де тоді розміщувалась акторська школа. Його дружиною стала партнерка по сцені, одна з перших російських професійних актрис Ольга Ананьїна.

⁷Фальконе Етьєн Моріс (1716 - 1791). Походив з ремісників. Професійне навчання отримав у рідного дядька, що працював з мармуром, та в майстерні придворного портретиста-скульптора на ім'я Жан Батіст Лемуан. Етьєн самотужки вивчав твори скульпторів в парку Версаль - музеї французької скульптури 17 століття просто неба. У 1744 році скульптора Фальконе прийняли до Паризької академії мистецтв. Відома меценатка маркіза де Помпадур залучила його до праці в Севрській порцеляновій мануфактурі. Легкі й грайливі фігурки Фальконе стали кращим надбанням стилю рококо середини 18 століття. Могутній потенціал серйозного скульптора у Фальконе розгледів філософ та художній критик Дені Дідро. Саме він порадив імператриці Катерині II кандидатуру Фальконе, коли та вирішила створити монумент Петру I. В Петербурзі скульптор провів майже 12 років.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Максим Созонтович (1745-1777) співак, музикант і композитор

Більшість дослідників вважають, що **Максим Березовський** народився 27 жовтня 1745 року в місті Глухові, можливо у козацькій родині. В резиденції **Кирила Разумовського** (с. 7) були театр і чудова співоча капела. Місто мало гарну музичну школу, засновану в 30-х роках 18 століття, до програми якої входило вивчення хорового співу, гри на скрипці, гусях, бандурі, підготовка співаків, хористів, оркестрантів для Петербурзького двору, зокрема для Придворної співочої капели. Відомо, що Максим у 1750-тих роках навчався в Києво-Могилянській академії та дійшов до шостого класу. Тоді при Академії діяли театр і хор. Музика, з якою міг ознайомитися юний Березовський (український фольклор, духовні й світські канти, духовні партесні концерти), стала основою його подальшої творчості. Під час навчання в Києво-Могилянській академії молодий музикант вже писав три- і чотириголосні хорові твори, що виконувались студентами.

Пам'ятник Максиму Березовському в Глухові (скульптор І.А. Коломієць, 1995)

У 1758 р. граф **Петро Олексійович Румянцев**¹, майбутній президент Малоросійської колегії, звернув увагу на Максима і взяв його до царського двору. В кінці червня того ж року його прийняли на службу до великого князя Петра Федоровича (пізніше імператора **Петра III**²) та зарахували співаком у трупу Оранієнбаумського придворного театру, в якому артистами були переважно італійці, а оркестрантами - німці. Його участь у виставах разом з італійськими акторами, зокрема, в опері композитора Арайї «Олександр в Індії» (1759), що мала ряд віртуозних партій, свідчить про те, що хлопець мав прекрасний голос широкого діапазону, віртуозну вокальну техніку й володів італійським вокальним стилем бельканто. Одночасно Максим співав у Придворній капелі, очолюваній чернігівчанином **Марком Федоровичем Полторацьким**³, більшість хористів якої були українцями.

На початку 60-х років 18 століття Березовський брав уроки композиції й контрапункту у Франческо Цоппі - венеціанського музиканта, котрий приїхав з італійською трупою Локателлі в 1756 р. та залишився в Росії. Цоппі керував театральним оркестром, писав духовні хорові твори.

Після гвардійського заколоту 1762 р. і зведення на престол Катерини II, артистів, які співали в Оранієнбаумському театрі, в тому числі й Березовського, перевели до італійської трупи, у так звану «Італійську компанію».

Як композитор Максим вже тоді був досить популярний. «Камерфур'єрський журнал» в серпні 1766 р. повідомляв, що в Бурштиновій кімнаті царського палацу під час гри в карти «для проби придворними півчими був співаний концерт, складений музикантом Березовським» (пояснимо, що виконання «для проби» означало прем'єру). В іншому джерелі є інформація, що «...вирізнився нині працюючий придворним камерним музикантом Максим Березовський» і згадується ряд його духовних творів, що виконувалися Придворною капелюю.

Виняткова обдарованість, багатогранність таланта (крім композиторської діяльності й оперних виступів, він досконало володів скрипкою і клавесином) дозволили Березовському одержати визнання в осередку музичної культури тодішньої Європи - Італії. Дирекція російських імператорських театрів направила Максима на навчання до прославленого педагога й теоретика Болонської філармонічної академії Джованні Баттіста (Джамбаттіста) Мартіні⁴, у якого вчилися Крістоф Глюк, Андре Гретрі, Вольфганг Амадей Моцарт, **Дмитро Бортнянський** (с. 38) та інші.

Спілкування Березовського з музикантами найвищої кваліфікації сприяло успішному завершенню його навчання і вплинуло на усю його подальшу творчість. Пройшовши, як того вимагали правила, нижню й середню ланки підготовки протягом року, виявивши себе у творчій діяльності, учень допускався до іспиту на звання академіка. Березовський складав екзамен 15 травня 1771 р. З невеликим, але складним завданням він впорався успішно, а його випускова робота дотепер зберігається в архіві Болонської Філармонічної академії. За вісім місяців до нього членом Академії став і 14-літній Моцарт. Їхні імена позначені золотом поруч на мармурових плитах.

В Болонї Максим Созонтович написав кращі з причетних віршів і всю «Літургію», що стало найбільш ваговою частиною його творчої спадщини, твори з якої виконуються і сьогодні в найбільш урочисті дні Православного Богослужіння. Один з біографів композитора, історик і знавець духовної музики митрополит Київський і Галицький Євген Болховітінов відзначав, що «чекала слава його вже й у Росії, тому що він ще з Італії надіслав до столиці кілька церковних концертів, які в цілому були схвалені».

У рапорті Колегії внутрішніх справ Росії вказано, що капельмейстер Березовський виїхав з Італії 19 жовтня 1773 року. Після повернення до Санкт-Петербурга, Березовського, який мав визнання в Італії, титул члена Болонської Філармонічної академії, великі знання і досвід театральної, педагогічної та виконавської діяльності, - зарахували на попередню посаду композитора Придворної капели, яку він займав до поїздки закордон. Посади *капельмейстера двору* (не простого керівника хору, а визначального творця музичних композицій до найбільш значущих подій в житті імператорського двору тих часів), як це передбачав титул академіка, він не дочекався. У Росії, крім Дмитра Бортнянського, що навмисно тягнув зі своїм поверненням з Італії, не було композиторів його рівня, але ставилися до Максима Созонтовича як до рядового службовця. Принижений, обійдений увагою, самотній, зубожілий і розчарований, він усе

частіше впадав у депресію. В такому важкому стані тридцятидвохрічний Максим Березовський захворів на гарячку і помер 22 березня 1777 року. До нас не дійшло жодного портретного зображення цієї видатної людини.

ПРИМІТКИ

¹ Див. прим. 1 на с. 32.

² *Петро III Федорович* (Karl Peter Ulrich von Holstein-Gottorp) (1728 - 1762). Народився у місті Кіль (Німеччина), син герцога Карла-Фрідріха Гольштайн-Готторпського і старшої дочки Петра I Анни. Готувався зайняти шведський престол, але з 1742 року був проголошений своєю тіткою імператрицею Єлизаветою Петрівною спадкоємцем російського престолу, незабаром охрещений за православним обрядом і названий Петром Федоровичем. У 1745 році його одружили з принцесою Софією Фридерікою Ангальт-Цербстською - майбутньою російською імператрицею Катериною II. У січні 1762 року Петро Федорович зійшов на російський престол. За правління Петра III у внутрішній політиці було проведено ряд заходів, що розширили привілеї дворянства. За нього Російська імперія припинила воєнні дії проти Пруссії у Семилітній війні 1756 -1762 років та уклала з нею союзний договір. Петро III, готуючись до війни з Данією, оголосив про набір в Україні добровольців до так званого Голштинського корпусу. Зовнішня політика Петра III, запровадження пруських порядків в армії, привели до виникнення опозиції в російській гвардії, яку очолила його дружина Катерина. Внаслідок палацового перевороту 1762 року він був усунений від влади, ув'язнений в Ропші і незабаром, з відома Катерини II, вбитий.

³ Див. прим. 3 на с. 6.

⁴ *Мартіні Джованні Баттіста (Джамбаттіста)* (1706 - 1784). Італійський теоретик та історик музики, педагог, композитор, капельмейстер, співак, скрипаль і клавесиніст, францисканський чернець (відомий і як падре Мартіні), член і фактичний керівник Філармонічної академії в Болоньї. Головна теоретична праця його – «Зразок, або Основний практичний нарис контрапункту» (1774-1775). Мартіні автор першого наукового дослідження «Історія музики» часів античності (1757-1781). Він складав ораторії, твори для органу, клавесина, вокальні дуети, хори з інструментальним супроводом та інші композиції, перебував у центрі музичного життя Італії 18 століття.

БЕЗБОРОДЬКО Олександр Андрійович
(1747-1799) державний і політичний діяч, дипломат

Олександр Андрійович Безбородько народився 25 березня 1747 р. в місті Глухові. Його батько був генеральним писарем при гетьмані **Разумовському** (с. 7). Одержавши звичайну для дітей козацької старшини початкову освіту, по досягненню зрілого віку Олександр був відправлений до Києво-Могилянської академії. Після її закінчення в 1765 р. молодий Безбородько був записаний у бунчукові товариші й призначений керуючим канцелярією Малоросійського генерал-губернатора фельдмаршала графа **Петра Олександровича Румянцева**¹. В 1767 р. двадцятилітній юнак став членом Малоросійського генерального суду.

Коли почалася Російсько-турецька війна 1768-1774 років, він перейшов на військову службу. Фельдмаршал граф Румянцев після укладання Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 р. належним чином оцінив його старання у цій справі і в 1775 р. представив Олександра Безбородька **Катерині II**². У тому ж році Олександр Андрійович перебрався до Петербурга і був призначений статс-секретарем самої імператриці. Вона була надзвичайно задоволена його освіченістю, розумом і ретельністю, унікальною працездатністю, а також ясним і стислим стилем підготовлюваних ним ділових паперів, до того ж написаних бездоганним почерком, як уміли писати лише випускники Києво-Могилянської академії.

В 1780 р. Безбородько супроводжував Катерину II у подорожі до Білорусі. Тоді ж відбулася її перша зустріч з молодим австрійським імператором **Йосифом II**³, ліберально налаштованим шанувальником ідей французьких просвітителів. У Могилеві статс-секретареві було доручено вести «Денні записи» - журнал подорожі, - і він став учасником таємних переговорів двох монархів, де розглядалися проблеми майбутнього Центрально-Східної Європи і Балкано-Дунайського регіону, світові проблеми в цілому. Головними ж на цих переговорах були польське і турецьке питання. Під тиском з боку прусського короля Фрідріха II австрійський імператор переконував свою візаві погодитись на остаточний розділ вже нежиттєздатної Речі Посполитої між трьома державами. Катерина II волила зберігати територіальну єдність Польщі, на престол якої за прямої участі

*Олександр Андрійович
Безбородько (1747-1799)
(І.Б. Лампі-старший,
1794)*

*Петро Олександрович
Румянцев-Задунайський
(1725 -1796)*

*Григорій Олександрович
Потьомкін (1739-1791)*

*Катерина II (1729-1796)
(Ф.С. Рокотов, 1763)*

планованій нею анексії Кримського ханства й подальшому наступі на Туреччину, у боротьбі з якою дунайська держава Габсбургів була природним союзником Росії. Тому згодом їй все-таки довелося піти на поступки германським монархам. Починаючи з цієї поїздки, Олександр Андрійович Безбородько до кінця своїх днів мав безпосереднє відношення до російської зовнішньої політики, усе більше впливаючи, а потім і направляючи її.

Після повернення до Петербурга Безбородько представив імператриці «Меморіал у справах політичних» з проектом розділу турецьких володінь у Європі між Росією й Австрією. Оскільки Катерина II в недостатній мірі уявляла собі історію й характер народів Балкано-Дунайського регіону, зокрема тих, які передбачалося приєднати до її імперії, статс-секретар написав для неї ще й компактну доповідь «Скорочені історичні звістки про Молдовію». Наприкінці 1780 р. Безбородько був зарахований до штату Колегії іноземних справ у званні «вповноваженого для всіх неогоціцій (*переговорів – Ю.Б.*)». У наступному році його турботам був довірений Поштовий департамент. З 1781 р. він став членом Секретної експедиції Сенату, що займалася розглядом державних справ особливого значення. З цього часу статс-секретар став фактичним керівником Колегії іноземних справ, що формально очолювалась досить літнім і безініціативним графом Іваном Остерманом, сином впливового вельможі часів Анни Іоаннівни. Реально зовнішню політику держави визначали імператриця й Олександр Безбородько, за участі її фаворита *Григорія Потьомкіна*⁴. Оскільки місце канцлера залишалось вакантним, Безбородько фактично ділив його разом з Потьомкіним, цілком знаходячи з ним спільну мову.

Олександр Безбородько виступав за зміцнення союзу з Австрією для остаточного розгрому й вигнання з Європи Туреччини. При цьому він вважав за необхідне стримувати британське морське панування спільними зусиллями ряду європейських морських держав за провідної ролі Росії. Однак головною турботою Катерини II, Безбородька й Потьомкіна були турецьке і польське питання. Тут, завдяки дипломатичному мистецтву Безбородька, вдалося досягти майже повної згоди між Росією й Австрією. Був схвалений так званий Грецький проект, який припускав, за результатами остаточного розгрому Османської імперії союзними військами, відновлення православної Візантійської імперії з го-

російської сторони був посаджений її близький друг Станіслав Понятовський. Перший з трьох розділів Польщі відбувся ще в 1772 р., але Росія одержала за його результатами куди меншу вигоду, аніж Австрія та Пруссія. У свою чергу, імператриця прагнула заручитися підтримкою Австрії в

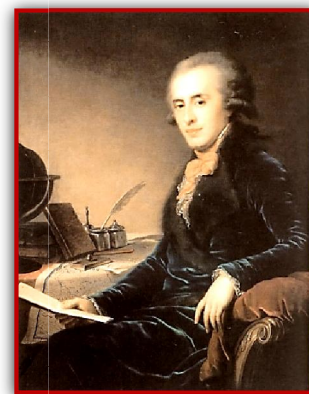

**Великий князь
Костянтин Павлович
Романов
(Р. Бромптон, 1780)**

сударем з російського правлячого дому. У цьому зв'язку новонародженому другому синові цесаревича Павла було дано раніше мало розповсюджене в Росії, але славне у візантійській історії ім'я - Костянтин. Грецький проект передбачав створення з ще підвладних Туреччині князівств Молдови й Валахії буферної, залежної від Росії, держави Дакія. Тісні контакти з австрійською стороною, при взаємному приязному ставленні один до одного Йосифа II і Олександра Безбородька, таланти якого цей просвічений монарх оцінював надзвичайно високо, сприяли тому, що в 1784 р. Безбородько був визнаний гідним титула графа Священної Римської імперії. Незабаром він був затверджений і в графській гідності Російської імперії.

Зміцнювалося становище Олександра Андрійовича й у вищих ешелонах російської влади. На ім'я графа через кордон надсилали свої повідомлення російські послы, з ним вели переговори іноземні представники в Петербурзі, він регулярно доповідав імператриці про роботу Колегії іноземних справ. В 1786 р. Безбородько був призначений членом «Ради при її Імператорській Величності», а в наступному році на нього було покладено честь повідомляти Раді волю государині й доносити до неї протоколи цього вищого дорадчого органу держави. Одночасно в 1770-1780-тих роках Безбородько брав активну участь у законодавчій роботі. Багато законодавчих актів цього часу, включаючи маніфести й іменні укази Катерини II, були написані ним власноручно.

Відповіддю на російську анексію Тавриди й демонстративний візит імператриці до Криму стало оголошення Туреччиною, яку підтримувала Великобританія, війни Росії в серпні 1787 р. На боці Росії виступила Австрія. У ході війни, вже по досягненню Суворовим основних перемог, помер Потьомкін. Підготовку мирного договору з Османською імперією в молдовському місті Яси було покладено на Олександра Безбородька. Він, як завжди, блискуче впорався з відповідальним дипломатичним завданням. Але після повернення до Петербурга Безбородько виявив, що його позиції при дворі трохи похитнулися. Його місце щоденного доповідача імператриці зайняв її новий фаворит *Зубов*⁵. З Платоном Зубовим у Безбородька було менше взаєморозуміння, ніж з Потьомкіним. Проте значна роль графа в зовнішньополітичних справах зберігалася, і він уважно стежив за бурхливими змінами, що почалися в Європі.

**Платон Олександрович
Зубов (1767-1822)
(Й.Б. Лампі, 1793)**

Враховуючи пряму участь Пруссії й Австрії у французьких справах, Олександр Безбородько вважав, що ці обставини зміцнюють позиції Росії в переговорах про остаточний розділ Речі Посполитої, де, під впливом французьких

подій, в 1791 р. було прийнято конституцію. Для запобігання розвитку в Польщі подій за французьким сценарієм Росія направила свої війська в цю країну, але Пруссія, мало рахуючись з Австрією, зажадала нового розділу Польщі, побоюючись, як би вся вона не виявилася під контролем Росії. У такій ситуації Безбородько виявив усю силу свого дипломатичного таланту, щоб забезпечити включення до складу Російської імперії історичних українських і білоруських земель. 27 березня 1793 р. був виданий складений Олександром Безбородько царський маніфест про приєднання до Росії Правобережної України з Подолією і Волинню, а також основних територій Білорусі. При цьому пруському королеві дісталася частина суто польських земель, Австрії - обіцянка сторін повернути їй спільними зусиллями зайняту французькими військами Бельгію. Таким чином, під владою Росії виявлялися населені переважно православними українцями й білорусами значні території до Західного Бугу, що не тільки розширювало й збагачувало імперію, але й просувало її кордони безпосередньо до рубежів Центральної Європи. Обурені польські демократи, більш орієнтовані на політичні ідеали революційної Франції, в 1794 р. підняли повстання, очолюване Тадеушем Костюшко. Однак російським військам під командуванням Суворова вдалося придушити його і взяти Варшаву. Доля Речі Посполитої була вирішена остаточно. За третім розділом 1795 р. Росія одержувала Курляндію, Литву й білоруські землі до Німану й Західного Бугу, не приєднуючи територій з перевагою польського населення. Землі суто Польщі поділили Пруссія й Австрія. Першій дісталася Варшава, а другій - Краків та Люблін. Далекоглядний і завбачливий Безбородько вочевидь не прагнув поширювати владу Росії на суто польські землі, щоб не створювати тих проблем, з якими російські самодержці зіштовхнулися після розширення їх влади на основне ядро Польщі за рішенням Віденського конгресу 1815 року.

Третій розділ Польщі став останньою міжнародною подією, в якій Олександр Безбородько брав участь за життя Катерини II. Імператриця померла 17 листопада 1796 р., однак це не позначилось негативно на долі вельможі. Навпаки, він - єдиний з наближених до неї людей, хто не тільки не був відправлений у відставку, але став опорою нового імператора. Йому було доручено розібратися в паперах, що перебували в кабінеті Катерини II, а незабаром він одержав ще й вищу після імператорської посаду у державі - канцлера Російської імперії, а також титул ясновельможного князя. Прихильність Павла I до Безбородька пояснюється тим, що одразу ж після смерті імператриці, яка не любила сина та сподівалась затвердити на престолі старшого онука Олександра (майбутнього Олександра I), він передав новому самодержцеві відповідні папери.

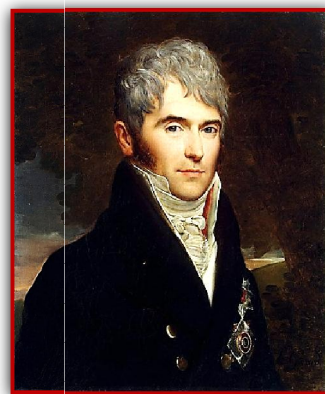

*Павло I (1754-1801)
(С.С. Щукін, 1796)*

Як людина освічена й розумна, Безбородько не міг не бачити згубності багатьох порядків, що панували в Російській імперії за часів правління Катерини II і Павла I. За своїм духом він не був борцем за справедливість або соціальним реформатором. Однак у той час при юному цесаревичі Олександрі утворився гурток освічених молодих людей з ліберальними поглядами. До їхнього кола увійшов і племінник Олександра Андрійовича - *Віктор Кочубей*⁶, представник знатного українського роду. Він був зобов'язаний своєму дядькові не тільки кар'єрою і практичною підготовкою до державної діяльності, але й гарною освітою, а також керівними ідеями, головним чином в галузі зовнішньої політики. Надалі він, відзначившись на дипломатичній ниві й в інших сферах державної діяльності, також одержав посаду канцлера й князівський титул. В 1798 р. на прохання племінника Олександр Безбородько підготував «Записку про складання законів російських», просякнуту ідеями французького просвітництва. Одночасно ця «Записка» являє свого роду конспект нереалізованої канцлером за життя системи законопроектів щодо реорганізації устрою країни. Вона була уважно вивчена друзями цесаревича Олександра й багато в чому використана у перші, ліберальні, роки його царювання.

Олександр Безбородько, людина з розвиненим художнім смаком, у своєму палаці поблизу Петербурга зібрав унікальну колекцію художніх творів – близько 300 картин європейських художників (пізніше ці твори перейшли до Ермітажу). Займаючи вищі посади в Російській імперії, Безбородько не забував про Україну. Він був співавтором (підготовленого головним чином *Василем Рубаном*⁷) «Короткого літопису Малої Росії», виданого в 1777 р. Його перу належать кілька невеликих творів з окремих проблем історії рідного краю, яку він, як, втім, й історію інших країн Європи, знав чудово. Чималий інтерес викликають його праці про російсько-турецькі війни й дипломатичну боротьбу навколо східного питання.

Помер Олександр Андрійович в розквіті своїх обдарувань у честі й славі на 52-му році життя 6 квітня 1799 року. Не маючи прямих законних спадкоємців, свої незліченні багатства він залишив молодшому брату Іллі, котрий служив під командуванням Суворова і прославився при взятті Ізмаїла та під час польської кампанії 1795 р. За заповітом канцлера, на частину цих коштів у великому будинку, спорудженому з цією метою придворним архітектором Олександра I, швейцарцем Луїджі Руска, Ілля Андрійович відкрив в 1820 році у місті Ніжині Гімназію вищих наук імені Олександра Безбородько (в 1832 році реорганізована в Лі-

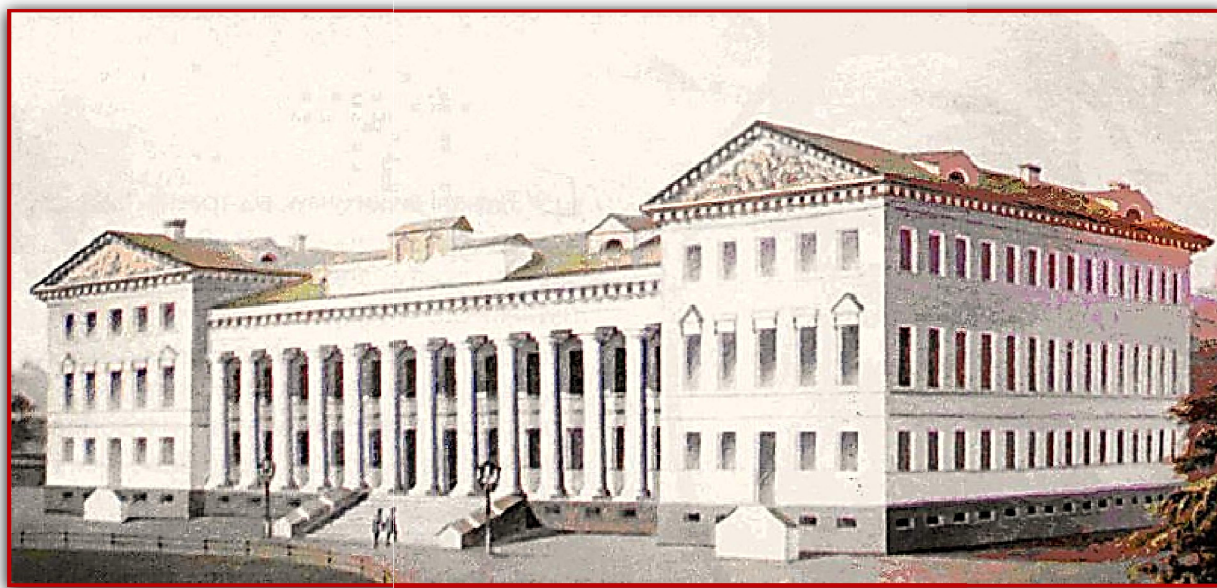

Віктор Павлович Кочубей (1768-1834) (Ф.П. Симон Жерар, 1809)

Ілля Андрійович Безбородько (1756-1815) (Д.Г. Левицький, 1810)

цей). Її відомими випускниками стали *Микола Васильович Гоголь* (с. 112), *Євген Павлович Гребінка* (с. 124), *Нестор Васильович Кукольник*⁸.

Ніжинська Гімназія вищих наук ім. О.А. Безбородька (19 ст.)

ПРИМІТКИ

¹*Румянцев-Задунайський Петро Олександрович* (1725-1796). Народився в с. Сокиряни у Придністров'ї в шляхетній родині. Батько майбутнього прославленого полководця був сподвижником Петра I. Коли синові виповнилося 6 років, батько записав його рядовим у Преображенський полк. В 1740 році, провчившись лише чотири місяці в Сухопутному шляхетському корпусі, Петро отримав чин поручника і перейшов на службу в армію, брав участь у російсько-шведській війні 1741-1743 років. Його батько підписав мирний договір із Швецією та відправив сина з донесенням в Петербург. Отримавши довгоочікувану звістку, імператриця Єлизавета Петрівна звела 19-річного капітана Румянцева в полковники. Незабаром він став командиром Воронежського піхотного полку. Військові дарування Петра Олександровича Румянцева розкрилися під час Семирічної війни 1756-1762 років. У битві при Гросс-Егерсдорфі 19 серпня 1757 року в чині генерал-майора, командуючи бригадою резерву, він врятував російську армію від поразки. Класичним прикладом полководницького мистецтва Румянцева вважається облога фортеці Кольберг (польська назва Колобжег) в 1761 році. Тоді він вперше використав шиккування батальйонів у маневрені колони і створив легкі батальйони - прообраз майбутніх егерів, що діяли в розсипним строєм. Імператор Петро III звів Петра Румянцева в чин генерал-аншефа і призначив головнокомандуючим армією, утвореною для походу в Голштинію. Однак після перевороту 1762 року і воцаріння Катерини II цей похід було скасовано. У 1764-1769 роках Петро Олександрович Румянцев продовжував командувати різними з'єднаннями російської армії і одночасно був президентом Малоросійської колегії та генерал-губернатором Малоросії. Він займався бла-

гоустроєм краю і зміцнював південні кордони Росії. Військову славу Румянцеву принесла російсько-турецька війна 1768-1774 років. Військових частин не вистачало, і він зосереджував сили на найбільш небезпечних ділянках, створив резерви, які кидав в атаку тільки в критичні моменти. Розроблена ним нова бойова побудова військ - дивізійне каре - дозволила розгромити переважаючі сили турків і татар у липні 1770 року на річці Ларго і незабаром при Кагулі. Завдяки цим перемогам російські війська змогли розгорнути наступ на лівому березі Дунаю в його нижній течії. Після цих блискучих перемог Катерина II нагородила полководця першим в історії Росії орденом Св. Георгія 1-го ступеня та звела у чин генерал-фельдмаршала. У 1774 році він взяв Шумлу, де знаходилася ставка турецького командування, що змусило турок укласти Кючук-Кайнарджийський договір. За його умовами Росія одержувала вихід до Чорного моря і могла будувати там свій флот. Після закінчення війни імператриця присвоїла йому почесне додавання до прізвища - Задунайський. Йому був вручений хрест і орден Св. Андрія Первозванного, обсіпаний алмазами, і 5 тис. селян-кріпаків у Білорусії. На початку нової війни з Туреччиною 1789-1791 роках Румянцев-Задунайський командував 2-ю російською армією, але через постійне суперництво з генерал-фельдмаршалом Потьомкіним в 1789 році його відкликали з театру військових дій. Під час польської кампанії 1794 року він значився головнокомандувачем, але через хворобу не виїжджав зі свого маєтку Ташань на Переяславщині, де і помер.

²*Катерина II Велика* (Катерина Олексіївна Романова, ім'я за народженням: Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg) (1729 - 1796). Народилася 2 травня 1729 року в місті Штетін, Пруссія (тепер Щецин, Польща). Була дочкою князя Христіана Августа Ангальт-Цербстського з роду Асканіїв, губернатора тодішньої пруської провінції Штетін та принцеси Йоганни Елізабети з роду Гольштейн-Готторп. 9 липня 1744 року вона прийняла православ'я й отримала ім'я Катерина Олексіївна на честь Катерини I. У 1745 році вийшла заміж за великого князя Петра Федоровича. Нещасна в шлюбі, вона наполегливо й багато вчилася, листувалася з Вольтером та іншими діячами французького Просвітництва. В 1762 році Петро III став імператором. Через півроку його вбили внаслідок змови, про яку знала Катерина. Зійшовши на престол, вона одразу широко виявила свої таланти державного діяча: провела реорганізацію Сенату (1763), церковну реформу (1763-1764), очолювала Укладальну комісію («Комиссия об Уложении», 1767-1769), видала «Установу для управління губерній...» («Учреждение для управления губерний...», 1775), Жалувану грамоту дворянству (1785) і Жалувану грамоту містам (1785). За її правління відбулася селянська війна 1773-1775 років під проводом Пугачьова. Внаслідок російсько-турецьких воєн 1768-1774 та 1787-1791 років Російська імперія розширила свої кордони та закріпилася на Чорному морі, приєднала Північне Причорномор'я, Крим, Кубань, прийняла під російський протекторат Картвело-Кахетинське царство (Східну Грузію, 1783). За активної участі Росії відбулися три розділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795). Внаслідок цього зникла потреба

в козацьких військах, Запорізькій Січі й Гетьманщині. В 1764 році було скасовано Гетьманство, у 1765-му - розформовано козацькі полки на Слобожанщині, в 1775-му - ліквідовано Запорізьку Січ, у 1782-му в Гетьманщині було ліквідовано полкову та сотенну адміністрацію, запроваджено поділ на 3 намісництва. У 1783-му році були розформовані козацькі полки на Лівобережжі і юридично запроваджено кріпацтво. Українські землі були повністю інтегровані до складу Російської імперії. Почався стрімкий розвиток господарства на півдні України. Були засновані нові або перейменовані такі міста як Одеса, Херсон, Катеринослав, Сімферополь, Севастополь. Почали розвиватися мануфактури і торгівля. Південь України швидко заселяли люди з різних куточків світу. Серед них - українці та росіяни (переселенці з закріпаченої частини Російської імперії), болгари, серби, греки (переселенці з Османської Туреччини), німці (переселенці з різних німецьких князівств, які перебували у стані занепаду), євреї (переселенці з земель Речі Посполитої). Катерина II відома також наявністю багатьох фаворитів. Найвідоміші з них - Станіслав Август Понятовський, князь Потьомкін, Григорій Орлов і Платон Зубов. З Григорієм Потьомкіним вона була таємно повінчана. У Катерини було двоє синів: Павло Петрович (1754) та Олексій Бобринський (1762, син Григорія Орлова), а також померла в дитинстві дочка Ганна Петрівна (1757-1759, можливо, від Станіслава Понятовського).

³ *Йосиф II* (нім. Joseph II) (1741 - 1790). Король Німеччини з 1764 року, обраний імператором Священної Римської імперії 18 серпня 1765 року, старший син Марії Терезії. З 1780 року успадкував від неї володіння Габсбургів - ерцгерцогство Австрійське, королівства Богемське та Угорське, королівство Галичини та Володимерії. Був прихильником освіченого абсолютизму, проводив політику протекціонізму економіки і намагався створити єдиний внутрішній ринок. Здійснив ряд реформ державного управління, спрямованих на зміцнення монархії. З метою подальшої політичної централізації поділив країну на 15 округів, управління якими знаходилося в руках урядових комісарів, скасував монастирське землеволодіння, підпорядкував діяльність церкви інтересам держави, запровадив нову систему шкільної освіти, яка сприяла розвитку світської школи. У 1781 році видав указ про віротерпимість та скасував ті монастирі й духовні ордени, що не сприяли справі народної просвіти або допомоги хворим; церкву було поставлено у тісну залежність від держави, а її зв'язок з римською курією значно обмежено; народну освіту взято під нагляд держави, причому початкова освіта стала предметом особливої уваги. Католицька церква залишилась провідною, але православним, лютеранам і кальвіністам даровано громадянські права, а іудеї отримали деякі вільності. З 1782 року відхід від провідної віри перестав вважатись карним злочином, але свободу совісті уряд вирішив не запроваджувати у католицькій країні: право вибору віросповідання було обмежено термінами та іншими перепонами, а до сектантів Йосиф ставився іноді навіть жорстко. У зовнішній політиці найбільші сподівання Йосиф II, особистий друг та палкий союзник Катерини II, покладав на союз із Росією, розраховуючи на поділ Туреччини.

⁴*Потьомкін Григорій Олександрович* (1739 - 1791). Народився в сім'ї смоленського дворянина. Рано втратив батька, що вийшов у відставку майором, виховувався матір'ю в Москві, де відвідував навчальний заклад Літке в Німецькій слободі. З дитинства хлопець проявив допитливість і честолюбство. У 16 років Григорій поступив до Московського університету і в червні 1757 року серед кращих 12 студентів був представлений імператриці Єлизаветі, але на початку 1760 року його відрахували з університету за «лінощі й неходіння в класи». Записаний у рейтари кінної гвардії ще в 1755 році, він поступив на дійсну службу в 1761 році, а за Петра III став вахмістром. За участь у палацовому перевороті 1762 року, внаслідок якого Катерина II зійшла на російський престол, отримав чин гвардійського підпоручника. Піднісся як фаворит Катерини II (з 1770), а з 8 червня 1774 року став її морганатичним чоловіком. Був учасником російсько-турецької війни 1768-1774 років, та головнокомандувачем російської армії під час турецької війни 1787-1792 років. Керував приєднанням до Російської імперії і первісним устроєм Новоросії, де володів колосальними земельними наділами і заснував ряд міст, включаючи сучасні обласні центри Дніпропетровськ (1776), Херсон (1778) і Миколаїв (1789). В 1783 році Потьомкін реалізував проект захоплення Криму Російською імперією, за що дістав титул «князя Таврійського». У 1784 році він був нагороджений чином генерал-фельдмаршала. Завдяки своїм природним обдаруванням і здібностям, Потьомкін набув вирішального впливу на внутрішньо- та зовнішньополітичні справи Російської імперії. Він офіційно займав ряд високих державних і військових посад - член Державної ради, президент Воєнної колегії (з 1784); генерал-губернатор Новоросійської губернії (1774-1783), Азовський губернатор (1775-1783), Катеринославський генерал-губернатор (1783-1791), Таврійський губернатор (з 1784), Харківський губернатор (1787-1791). У 1772 році на одній з козацьких рад Григорій Потьомкін був записаний до Кушівського куреня Запорізької Січі почесним козаком під прізвиськом Грицько Нечеса - через його перуку. В 1776 році він наказав не повертати селян-втікачів з Лівобережної та Правобережної України, чим сприяв заселенню та господарському освоєнню краю (особливо після юридичного запровадження кріпацтва в 1783 році на Лівобережжі й Слобожанщині). У період правління Потьомкіна було розпочато вивчення покладів руд і кам'яного вугілля на півдні України. З 1783 Григорій Потьомкін вів переговори з представниками колишньої запорізької старшини про створення нового добровільного козацького формування. В 1788 році він підтримав проект Василя Капніста про необхідність відновлення козацьких полків і сприяв організації Катеринославського козацького війська та Війська Вірних козаків (згодом - Чорноморське козацьке військо). У 1790 році Потьомкіну було надано титул великого гетьмана Катеринославського і Чорноморського козацьких військ. Григорій Олександрович підтримував стосунки з відомими діячами української культури того часу - Володимиром Злотницьким, Василем Рубаном, Лукою Січкаревим та іншими. У 1786 році він домогся затвердження проекту відкриття університету в Катеринославі, але не встиг його реалізувати. Під час мирних російсько-

турецьких переговорів 1791 року Потьомкін захворів і помер на шляху з Яс до Миколаєва. Похований у Херсоні, могила зруйнована під час громадянської війни.

⁵*Зубов Платон Олександрович* (1767 - 1822). У дитинстві був записаний до Семенівського полку, а в 1779 році перейшов до Кінної гвардії. Тоді ж його помітила імператриця і Платон став особою, близькою до Катерині II, швидко вийшов у високі чини, отримав графський титул і величезні маєтки з десятками тисяч душ кріпаків. Після смерті Потьомкіна, на Зубова перейшли багато з тих посад, які раніше займав Григорій Олександрович. Усі справи вершили три його секретаря: Альтесті, Грибовський та Де Рібас. Сам Зубов одержав князівський титул Священної Римської імперії та величезні маєтки у новоприєднаних польських областях. Павло I обійшовся з ним спочатку ласкаво, але незабаром Зубову наказано було виїхати за кордон і маєтки його були відібрані до казни. Повернувшись до Росії в 1800 році, він отримав назад конфісковані маєтки, але помстився, ставши співучасником вбивства імператора. Подібно іншим змовникам, князь Зубов не користувався потім жодним впливом за правління Олександра I. З 1814 року він жив у своєму маєтку в містечку Янішкі Віленської губернії. Незважаючи на величезні статки (понад 30 тисяч душ селян; лише срібної монети після нього залишилося понад 20 млн. рублів), скнарість Зубова дійшла до крайніх меж: жив він дуже економно, одягався погано. Сивий, згорблений в 50 років колишній красень-гвардієць Платон Зубов виглядав німеччиною і невдовзі помер.

⁶*Кочубей Віктор Павлович* (1768 - 1834). Походив з українського козацького роду Кочубеїв (правнук генерального писаря Василя Леонтійовича Кочубея, страченого Іваном Мазепою). Народився у Диканьці в сім'ї голови полтавського суду Павла Васильовича Кочубея та рідної сестри князя Безбородька, Уляни Андріївни. Дядько Олександр Андрійович взяв Віктора та його брата Аполлона до себе в Петербург, забезпечив їм гарну освіту і виховання. Віктор навчався в приватному пансіоні де Вільнева і одночасно в 1776 році був записаний на службу до лейб-гвардії Преображенського полку. На військовій службі він пробув недовго, оскільки Безбородько визначав племіннику дипломатичну кар'єру. Для закінчення освіти молодий Кочубей був відправлений до Женеви і розпочав свою дипломатичну діяльність в 1784 році у російській місії в Швеції, потім служив у Лондоні, був призначений надзвичайним посланником в Константинополь. Як дипломат він тримався «національної системи, заснованої на користь Росії», бажав, щоб «всі держави цінували її дружбу». Після сходження на престол Павла I був зведений у графський титул, але незабаром впав у немилість. Імператор хотів одружити Віктора Павловича на своїй фаворитці Анні Лопухиній, але Кочубей ослушався і одружився на Марії Васильчиківій. Коли імператором став Олександр I, Кочубей увійшов до кола найближчих його радників, був призначений членом Державної ради (1801), а з утворенням міністерств став першим міністром внутрішніх справ Росії (1802). Ще раніше він увійшов до неофіційного дорадчого органу при імператорові - Негласного комі-

тету, в якому обговорювалися ліберальні реформи. Після воцаріння Миколи I Віктор Павлович Кочубей став головою Держради (1827-1834) та Комітету міністрів (1827-1832), був зведений у князівську гідність (1831). В 1834 році він був призначений канцлером з внутрішніх справ, але раптово помер від стенокардії.

⁷Рубан *Василь Григорович* (1742 -1795). Народився в козацькій сім'ї в Білгороді під Києвом. Вихованець Київської академії й Московського університету. Працював перекладачем в Сенаті (з 1768), секретарем князя Потьомкіна (з 1774), директором «над новоросійськими училищами», перекладачем при Військовій колегії. Був членом масонських організацій «Вільне російське зібрання» й «Вільне економічне товариство», видавцем петербурзьких журналів «Ні то, ні сьо» (1769), «Працьовитий мураха» (1771), «Старина і новизна» (1772–1773). Рубан автор багатьох панегіриків, похвальних од і різних написів. Крім того був автором і видавцем кількох праць з історії, географії та статистики України і Росії, зокрема «Кратких географических, политических и исторических сведений о Малой России» (1773), «Землеописания Малыя России» (1777) і головної своєї праці (спільно з Олександром Безбородьком) «Краткая летопись Малыя России с 1506 по 1770 год, с изъяснением образа тамошнего правления» (1777) та ін. Перекладав з латини (зокрема з Вергілія) й французької. Уперше видав відомий твір Василя Григоровича-Барського «Мандри святими місцями Сходу з 1723 по 1747 рік» (1778).

⁸ Див. прим. 4 на с. 119.

БОРТНЯНСЬКИЙ Дмитро Степанович (1751-1825) композитор, музикант, диригент

Дмитро Степанович Бортнянський народився в 1751 р. в місті Глухові в родині заможних міщан. Батько майбутнього композитора, Степан Васильович Бортнянський, родом з Галичини, оселився в Глухові за кілька років до народження Дмитра, а невдовзі одержав звання козацького сотника.

Є припущення, що хлопчик якийсь час навчався в Глухівській співочій школі – найвідомішому музичному закладі Російської імперії того часу. З учнів цієї школи набирали співаків для Придворної співочої капели в Петербурзі. В один з таких наборів у 1758 р. потрапив і семирічний Дмитро. Першим музичним наставником Бортнянського в Петербурзі був *Марк Полторацький*¹ – «установник» (керівник) Придворної капели. При капелі діяла музична школа, де всі малолітні співаки проходили обов'язковий курс навчання. Юний Бортнянський одночасно навчався і в Кадетському корпусі й разом з іншими його вихованцями брав участь в оперних виставах, зокрема в 1762 і 1764 роках виконував складну жіночу партію в опері Раупаха «Альцеста», а згодом, в 1765-му році, він у тій же опері співав чоловічу партію.

Дзвінкий, сріблястий голос і прекрасна зовнішність юного Бортнянського припали по душі імператриці Катерині II, яка ставилася до нього з материнською турботою. В 1766 році майбутній композитор, як і всі співаки Придворної капели, став вивчати іноземні мови - французьку, італійську, німецьку, знання яких придалося йому в подальшому житті. Важливим моментом цього періоду життя Бортнянського став початок його занять з відомим італійським композитором *Бальдассаре Галуппі*², що перебував тоді при російському імператорському дворі. Майстер незабаром порекомендував відправити юнака в Італію для продовження музичної освіти.

Подальші десять років, проведені Дмитром Бортнянським на «батьківщині музичного мистецтва», стали періодом не тільки інтенсивного творчого самовдосконалення й розкриття таланту, але й стрімкого сходження шаблями міжнародного визнання. Основним місцем його перебування в Італії стала Венеція, де він продовжив заняття під керівництвом Галуппі - директора консерваторії «*Ospedaleto a Santi Giovanni e Paolo*» («Малий притулок святих Іоанна й Павла»). В Болоньї він учився в найавторитетнішого на той час

Дмитро Степанович
Бортнянський (1751-
1825) (М.І. Бельський,
1788)

Джованні Баттіста
Мартіні (1706-1784)

музичного теоретика *Джамбаттіста Мартіні*³. В Італії Бортнянський написав три опери, прем'єри яких пройшли з успіхом: «Креонт» (1776), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779). Вже у цих ранніх творах композитор виявив себе типовим представником музичного класицизму. Разом з тим, насамперед в «Алкіді», простежуються окремі мелодії, близькі до українських народних пісень. «Українство» проявляється й у фактурних прийомах, у введенні двох верхніх голосів паралельними терціями, співів усього складу хору в октаву або в унісон і тому подібне. В творах більш пізнього, «зрілого» Бортнянського це стане звичайним.

Поряд з операми Дмитро Бортнянський створив перші інструментальні композиції, хорові твори для католицького богослужіння - «Ave Maria», «Salve Regina», «Dextera Domini» на канонічні латинські тексти, хорову месу німецькою мовою. Заслуговує на увагу й написаний на німецький текст хор «Російська вечірня» («Russischer Vesperchor»), де виразно прослідковується вплив «знаменного» й київського розспівів.

В Італії Бортнянський проявив себе і як колекціонер живопису. На цьому ґрунті він подружився зі своїм земляком-глухівчанином, який теж навчався і працював там, скульптором **Іваном Мартосом** (с. 46). Пізніше ця дружба увінчується встановленням мармурового погруддя композитора роботи Мартоса в Петербурзькій придворній співочій капелі. Невідомо, чи спілкувався Дмитро Бортнянський з іншим видатним композитором-українцем - **Максимом Березовським** (с. 23), який перебував в Італії у той самий час. Відомо лише, що Бортнянський як людина врівноважена й розважлива, на відміну від палкого і романтичного Березовського, занадто не поспішав на батьківщину. Лише після того, як в 1779 р. директор імператорських театрів *Іван Перфілійович Єлагін*⁴ запропонував Бортнянському такі умови роботи, що гарантували гідну реалізацію творчих намірів і достатній рівень життя, композитор погодився на повернення до Росії.

Попрацювавши кілька років у Придворній капелі, для якої створив ряд хорових творів релігійного змісту, Дмитро Бортнянський знайшов собі нового впливового покровителя. Ним став наступний російський імператор, а тоді ще престолонаслідник *Павло Петрович (Павло I)*. В 1784-1796 роках Бортнянський був «композитором і клавесиністом», а згодом і капельмейстером у резиденціях Павла Петровича в Гатчині й Павловському, де композиторові була виділена земельна ділянка під спорудження власного будинку. Дмитро Бортнянський у цей період написав три опери, а також численні інструментальні твори. Але справжньою «свята святих» геніального Бортнянського стала хорова музика. Тільки для хору без супроводу він написав понад сто творів. Більшість з них це великі композиції: дві літургії і 67 хорових концертів, сім кантат, 40 одночасних хорових творів.

Бурхлива творча діяльність і популярність вистав його опер у маєтках Павла Петровича значно сприяли зростанню авторитета Бортнянського-царедворця. 11 листопада 1796 р. композитора призначили директором співочої капели, що завжди була окрасою, гордістю й «обличчям» царського двору. Вона була чи не єдиною творчою установою, на чолі якої ніколи не стояли іно-

*Гаврило Романович
Державін (1743-1816)
(В.Л. Боровиковський, 1811)*

*Михайло Матвійович
Херасков (1733-1807)
(К. Гекке, 1800-і рр.)*

*Василь Андрійович
Жуковський (1783-1852)
(П. Соколов, 1820)*

земці. Навіть за Катерини II вона залишалася «оазою» українства у Північній Пальмірі⁵. На рубежі століть авторитет Бортнянського при дворі був настільки високий, що після чергового гвардійського перевороту, коли на царювання зійшов *Олександр I*⁶, п'ятдесятилітній маестро не тільки не втратив своєї посади (яку і далі займав довіку), але й продовжував невпинно зміцнювати власні позиції: з 1804 р. він почесний член Академії мистецтв в Петербурзі; з 1815 р. - член Петербурзького філармонічного товариства; в 1816 р. призначений головним церковно-музичним цензором Російської імперії. Його твори («Панахида», «Господи, силою Твоєю зрадіє цар») неодмінно звучали під час найважливіших придворних церемоній. Він співпрацював з найвідомішими «офіційними» поетами Росії - *Державіним*⁷, *Херасковим*⁸, *Жуковським*⁹. На честь перемоги над Наполеоном він написав кантату «Співак у стані російських воїнів» (вірші Жуковського), яка широко виконувалась за його життя, створив музику до першого російського гімну «Коль славний наш Господь в Сіоні» (вірші Хераскова).

Керування Придворною капелою стало для Дмитра Степановича головною справою життя. Річ у тім, що царський хор після смерті Полторацького був покинутий Катериною II, яка не мала музичного слуху, напризволяще й представляв з себе жалюгідне видовище. Дорослі співаки загрузли в пияцтві, а хлопчиська бігали по сусідніх садибах в пошуках їжі. Коли заспівали молодці, «хто в ліс, хто по дрова», композитор схопився за голову від такого «подарунка». Відразу після призначення директором він розпочав радикальну реформу капели: збільшив склад з 24 до 90 осіб, домогся звільнення її від участі в оперних виставах і скорочення до мінімуму залучення до виснажливих придворних церемоній, зосередився винятково на співі «а капела» (без інструментального супроводу) і, зрозуміло, істотно підвищив вимоги до якості виконання. Бортнянський домогся відчутного підвищення жалування співаків - до 120 рублів на рік. При ньомухористи вже не відчували, як раніше, нестачі в предметах першої необхідності. Новий директор домогся й того, щоб вони мали не тільки щоденний, але й святковий одяг - «кольоровий» для концертів і «жалобний» - для панахид. Бортнянський придбав у академіка архітектури Фельтена садибу на Мийці з ве-

личезним садом, побудував зал для репетицій і суботніх відкритих концертів. Біля ставка, де плавали лебеді, з'явилися лазні й будиночки для співаків, через річку перекинули місток, щоб швидше потрапляти на службу в церкву Зимового палацу. Дмитро Бортнянський залишився вірним споконвічній традиції капели «*набирати півчих з числа малолітніх малоросіян*». Його посланці чи не щороку подорожували Україною в пошуках юних талантів. Приймав участь в цьому й інший видатний український композитор і виконавець того часу **Артемій Ведель** (с. 64). Чи відвідував свою батьківщину сам Бортнянський - невідомо.

Крім капели Дмитро Степанович викладав спів у Сухопутному кадетському корпусі й у Смольному інституті. Зібравши своїх підопічних, Бортнянський підготував для першого виконання в Росії «Реквієм» Моцарта, ораторії Гайдна. Його вихованці співали у Відні в капелі російського посла графа Андрія Кириловича Разумовського. Їхньою майстерністю захоплювався сам Бетховен, який і передав у Петербург Бортнянському світову прем'єру «Урочистої Меси».

В своїй хоровій творчості Дмитро Степанович розбудовував традиції українського партесного співу. Він був далеко не єдиним композитором у тодішній Російській імперії, що плекали ці традиції. Під час никоніанської церковної реформи вся культура партесного співу (тобто багатоголосого співу за нотними партіями), сам жанр партесного духовного концерту були свідомо «запозичені» в Україні й цілеспрямовано «прищеплені» російській культурі, що органічно відповідало завданням самої церковної реформи. Культура співу, створена в 16-17 ст. українськими «братчиками», з другої половини 17 ст. стає «загальноруською». Творчість Бортнянського справедливо вважається вершиною розвитку жанру вітчизняного хорового концерту, своєрідним тріумфом культури «старого» партесного співу.

Пік творчої активності Бортнянського припадає на останні десятиліття його життя - першу чверть 19 ст. Тобто на той період, коли у світовому мистецтві вже сказав своє потужне слово Бетховен, сколихнули нечуваною новизною й проникливою емоційністю твори Шуберта й Вебера - першопрохідників музичного романтизму. Але Бортнянський усім своїм еством залишився вірним «галантному» вісімнадцятому століттю, ні на мить не розстаючись з білою перукою й панталонами, з урочистим, трохи церемонним пафосом спілкування. Не тільки твори Дмитра Степановича, але й сам він як особистість являв своєрідний «культурний підсумок» 18 ст. як для України, так і для всієї Імперії.

Збереглося мало відомостей про особисте життя Бортнянського. Власних дітей у нього не було. Тому після смерті композитора 28 вересня 1825 р. в

Пам'ятник Дмитру Бортнянському у Глухові (скульптор І.А. Коломієць, 1995)

Петербурзі, усе його майно відійшло вдові. Могила Дмитра Степановича загубилася, зникнувши разом з кладовищем на Василевському острові в Петербурзі під час чергової великої повені.

ПРИМІТКИ

¹ Див. прим. 3 на с. 6.

² *Бальдассаре Галуппі* (італ. Baldassarre Galuppi) (1706 - 1785). Народився й більшу частину життя прожив у Венеції, де здобув освіту в консерваторії, згодом став її директором і керівником хору, а пізніше отримав посаду капелмейстера в соборі Св. Марка - вищий музичний пост у Венеціанській республіці. З 1741 року багато подорожував Європою. У 1765-1768 роках, за царювання Катерини II, Галуппі був запрошений на посаду придворного капелмейстера і композитора у Петербурзі. Тут він поставив опери «Король-пастух», «Покинута Дідона», «Іфігенія в Тавриді», що була написана спеціально для імператорського двору. У цій опері намітилися реформаторські тенденції пізньої італійської опери-серія. Галуппі став першим іноземцем, який написав музику на текст православного богослужіння і ввів у нього невідому раніше форму «концерту». За час служби в Росії композитор написав кілька кантат, духовних концертів і серенад, працював з талановитою молоддю. Потім Галуппі повернувся до Венеції, де останні роки життя присвятив клавесинній музиці.

³ Див. прим. 4 на с. 25.

⁴ *Слагін Іван Перфілійович* (1725 - 1794). Закінчив Сухопутний кадетський корпус з чином прапорщика. Є дані, що він починав службу секретарем Лейб-кампанії (найбільш довіреного гвардійського оточення та охорони Єлизавети Петрівни). До п'ятдесятих років 18 століття можуть бути віднесені головні віршовані вправи Слагіна, вельми непристойного змісту, що передавалися у численних списках. З початком правління Катерини II, Слагін, що був її таємним прихильником ще за царювання Єлизавети і Петра III, став членом палацової канцелярії та впливової комісії з вина і солі, потім директором «у справах спектаклів і музики придворної», ще пізніше - сенатором і обер-гофмейстром. Слагін був анонімним співавтором Катерини II у ряді літературних творів, складав іноді вірші для її комедій і т.п. Він вважається й одним з родоначальників раннього слов'янофільства. Найбільш яскравою та плідною стала діяльність Слагіна на посаді директора Управління імператорських театрів Росії (1766-1779). При ньому був заснований Російський громадський театр (1774), відкрито театральне училище (1779). Одночасно Слагін відіграв значну роль у російському масонстві, до якого належав з юних років.

⁵ Перші 72 роки існування капели нею керували виключно українці: М.Ф. Полторацький (1753-1795), Д.С. Бортнянський (1796-1825), Д.М. Дубянський (1825).

⁶ Див. прим. 1 на с. 80.

⁷ *Державін Гаврило (Гавриїл) Романович* (1743 – 1816). Народився в дворянській сім'ї у маєтку батьків недалеко від Казані, де й пройшло його дитинство.

Від 1762 року служив у Санкт-Петербурзі, в Преображенському полку, спочатку солдатом, а від 1772 року на офіцерській посаді. У 1773–1774 роках брав участь у придушенні повстання Пугачова. Літературна і громадська популярність прийшла до нього в 1782 році, після написання оди «Феліція» на честь Катерини II. Державіна призначили намісником Олонецької, а з 1785 року губернатором Тамбовської губернії. У 1789 році він повернувся до столиці, де займав різні високі адміністративні посади. Весь цей час Державін не полишав літературну діяльність, створив, зокрема, оди «Бог» (1784), «Грім перемоги, лунай!» (1791, неофіційний Російський гімн), «Вельможа» (1794), «Водоспад» (1798). У 1803 році Державін вийшов у відставку, мешкав в Санкт-Петербурзі та у своєму маєтку в Новгородській губернії, займаючись літературою.

⁸ *Херасков Михайло Матвійович* (1733 - 1807). Народився в Переяславі на Лівобережній Україні. Його батько, Матвій Андрійович Херасков, що переселився з Валахії до Росії в 1712 році за Петра I, помер майже відразу після народження Михайла. Незабаром мати Ганна Данилівна, у дівочтві Друцька-Соколинська, дивна красуня, оспівана поетом Сумароковим, вийшла заміж за Нікіту Юрійовича Трубецького і після призначення вітчима генерал-прокурором в 1740 році перебралася з сином до Петербурга. У 1743 році Михайло поступив до Сухопутного кадетського корпусу в Петербурзі - одного з кращих гуманітарних навчальних закладів тогочасної Росії. Ще кадетом почав він під керівництвом Сумарокова писати статті, які потім друкувалися в «Щомісячних творах». У 1751 році після завершення навчання з чином підпоручника, служив спочатку в Інгерманландському полку, в 1754 році - в Комерц-колегії, а в 1755 році подав прохання про відставку і вступив на службу до новоствореного Московського університету, де організував і керував кількома друкованими виданнями. В 1760-х роках будинок Хераскова став центром літературної Москви. У 1762 році він написав оду на коронацію Катерини II і був запрошений разом з Сумароковим і Волковим для влаштування вуличного маскараду «Тріумфуюча Мінерва» з нагоди коронації, після чого в 1763 році одержав призначення на посаду директора Московського університету. У 1770 році Михайло Матвійович переїхав до Петербурга у зв'язку з призначенням на пост віце-президента Бергколегії - установи, що відала гірничою промисловістю Росії. У Петербурзі Херасков теж створив літературне товариство, видавав журнал «Вечори», за що розгнівана імператриця відправляє поета у відставку. У 1778 році він був призначений «другим куратором» Московського університету. На цій посаді він передав Новікову університетську друкарню, надавши йому можливість розвинути свою видавничу діяльність. У 1779 році вийшла поема Хераскова «Росіада», після чого задоволена Катерина II скасувала опалу і знову призначила поета керівником Московського університету. Повернувшись до Москви, Михайло Матвійович займався видавничою справою, створив університетський Шляхетний пансіон, де пізніше одержали освіту Жуковський, Лермонтов, Тютчев та інші знамениті літератори. Припускають, що тоді ж він вступив до масонської ложі і почав нову велику поему «Володимир відроджений», надруковану в 1785

році. Михайло Матвійович Херасков увійшов в історію російської літератури як видатний представник класицизму. Відомі також духовні твори поета, наприклад вірш «Коль славен наш Господь в Сіоні», покладений на музику Дмитром Бортнянським, який з 1816 до 1917 року вважався неофіційними національним гімном Російської імперії.

⁹*Жуковський Василь Андрійович* (1783 – 1852). Батьком майбутнього поета став Панас Іванович Бунін - поміщик Тульської губернії, а матір'ю - Сальха, (у хрещенні Єлизавета Дементіївна Турчанінова) - туркеня, узята в полон росіянами при штурмі Бендер в серпні 1770 року. Народжений нею у 1783 році син був за бажанням Буніна усиновлений Андрієм Григоровичем Жуковським (який жив «на хлібах» у Буніних). Це дозволило Василеві уникнути долі незаконнонародженого, але для одержання дворянства малолітнього Жуковського зарахували на фіктивну військову службу в Астраханський гусарський полк. Згідно з даними «формулярного списку» поета, в 1789 році він отримав офіцерський чин прапорщика, що надавало право дворянства. Подальша «військова» служба втратила сенс, і в листопаді 1789 року шестилітній Жуковський був звільнений «на прохання своє» від служби. Початкову освіту Василь одержав у колі родини Буніних, де ріс на правах вихованця. При переїзді сімейства на зимовий час в Тулу Жуковський навчався в приватному пансіоні (1790), після закриття якого хлопчика відправили в Головне народне училище (1792). Звідти він був швидко відрахований «за нездібність». Питання про подальшу долю юного Жуковського було вирішено остаточно в 1797 році, коли він був визначений у Шляхетний пансіон при Московському університеті. Перебування в пансіоні - найважливіший період творчого формування майбутнього поета. Одним із кращих він закінчив пансіон зі срібною медаллю в грудні 1800 року. На початку 1801 року разом з друзями по пансіону Жуковський утворив «Дружнє літературне товариство». Особисте знайомство з Дмитрієвим, а потім і з Карамзіним закріпило зв'язки починаючого літератора із сентименталізмом та сприяло поступовому відходу від жанру класицизму. Головне місце зайняла елегія. З першою елегією - «Сільський цвинтар», що стала початком його самостійної літературної діяльності (так вважав сам поет), пов'язаний перший успіх, визнання в читачів, широка літературна популярність. Особливим етапом творчої діяльності Жуковського стала участь його в журналі «Вісник Європи». Заснований Карамзіним у 1801 році, він протягом першого десятиліття 19 віку був кращим російським журналом. Наприкінці 1807 р «Вісник Європи» перейшов до Жуковського, видавнича діяльність якого сприяла проникненню на сторінки журналу творів у «новітньому» (романтичному) дусі. Особливе значення для становлення російського романтизму мали баладні експерименти Жуковського, якому належить заслуга утвердження цього жанру в російській поезії. Подібними тенденціями відзначені і жанрові розвідки поета щодо російської ідилії («Вівсяний кисіль», «Сільський сторож опівночі» та інші), яку він прагнув наситити картинами і сценами з народного життя. Важливе місце у творчості Жуковського займала військово-патріотична лірика, найтіснішим чином пов'язана з історич-

ною дійсністю 1800-1810-х років. Відгуком на Аустерліцький бій стала «Пісня над труною слов'ян-переможців», трагічний реквієм російським воїнам, що загинули в антинаполеонівських війнах. Широкий відгук в поезії Жуковського знайшла і Вітчизняна війна 1812-1814 років. Двадцять шостого серпня 1812 року він перебував на Бородинському полі бою. Свої враження і почуття поет висловив у найбільш значному творі цієї пори - «Співак у стані російських воїнів» (1812). Подальший життєвий і творчий шлях Жуковського пов'язаний з Петербургом, куди поет остаточно перебрався у травні 1817 року. Цей переїзд започаткував найактивнішу участь поета у столичному культурному житті і зосереджену навчально-педагогічну діяльність: він погодився на пропозицію, що надійшла від двору, прийняти на себе обов'язки читця імператриці Марії Федорівни, з 1817 року - вчителя російської мови великої княгині (згодом імператриці) Олександри Федорівни і, нарешті, у 1826 році - наставника спадкоємця престолу, великого князя Олександра Миколайовича (майбутнього імператора Олександра II). Свої нові обов'язки поет-просвітник пов'язував із прагненням виховати для Росії мудрого і високоосвіченого монарха, «батька» підданих, що поважає звичаї і закони своєї країни, стоїть на обороні її національних інтересів. Жуковський був активним і незмінним учасником видань пушкінського кола: альманаху «Північні квіти», «Сучасника», а також інших прогресивних журналів 30-х років. Згідно з образним висловом Вяземського, Жуковський був *«Представником російської освіченості перед тронем безграмотним»*, він клопотав перед царем за Герцена, допомагав поетам з народного середовища, йому був зобов'язаний своїм звільнення з кріпацтва Тарас Шевченко та багато інших його сучасників. Одержавши почесну відставку в 1841 році, Жуковський вирішив оселитися в Німеччині. Останнім твором Василя Андрійовича став ліричний вірш «Царськосільський лебідь» (1851), який в образній формі відтворює трагедію поета, що пережив своє покоління і відчуває самотність у нову історичну епоху.

МАРТОС Іван Петрович (1754-1835)
скульптор, професор і ректор Академії мистецтв

Іван Петрович Мартос народився в 1754 р. у місті Ічня Полтавської губернії (тепер Чернігівська область) в козацькій родині. Його дядько був сотником ічнянської сотні й гарним різьбярем. Тому перші уроки майстерності хлопчик міг одержати у себе вдома.

В 1761 р. Івана зарахували вихованцем, а з 1764 р. студентом Петербурзької академії мистецтв, де він проходив навчання під керівництвом Луї Роллана і Нікола Жілле¹. Після закінчення Академії з малою золотою медаллю, у 1774 р. Мартос був направлений в Італію на стажування.

Тут, у римській майстерні Антоніо Канови², остаточно сформувався його хист до скульптури. Працюючи там, Іван Мартос багато малював під керівництвом Помпео Батоні³ та Рафаеля Менгса⁴, найкращих представників західноєвропейського живопису доби класицизму. Після повернення до Петербурга в 1779 р. він одержав місце викладача Академії, в 1794 р. став старшим професором, з 1814 р. - ректором, а в 1831 р. - заслуженим ректором Академії мистецтв із скульптури.

*Іван Петрович Мартос
(1754-1835)
(П.О. Росці, 1813)*

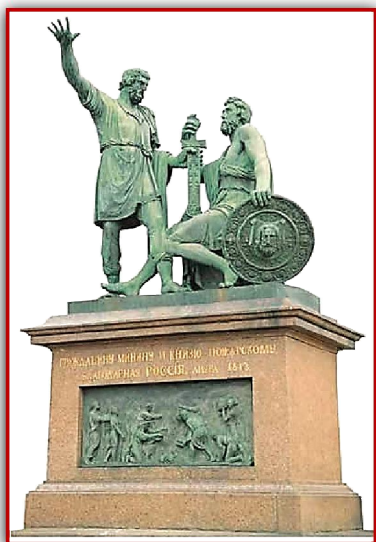

*Надгробок
С. Волконської
(І.П. Мартос, 1792)*

З найбільш ранніх робіт скульптора вирізняються портретні погруддя родини Паніних, виконані незабаром після повернення в Росію. Портрет як самостійний жанр не займав значного місця у творчості Мартоса. Його даруванню було властиве тяжіння до більшого узагальнення, до передачі людських почуттів у значно ширшому сенсі, ніж це притаманно портретному мистецтву. Але портретні зображення є незмінним компонентом створених ним меморіальних пам'ятників. Двадцять років життя художник присвятив майже винятково їм.

В 1782 р. Іван Мартос створив два чудових надгробки - С. Волконської і М. Собакіної. Вони виконані в стилі античної надгробної стели - мармурової плити з барельєфним зображенням. Ці твори Мартоса - справжні перлини меморіальної пластики 18 ст. Успіх ранніх творів приніс славу й визнання молодому скульпторові.

Як справжній митець, він не повторював себе, знаходив нові рішення, у яких можна помітити певну еволюцію його стилю, тенденцію до монументальної значущості й героїзації образів. Усе частіше Іван Мартос звертався до круглої

*Пам'ятник Мініну і
Пожарському в Москві
(І.П. Мартос, 1818)*

*Пам'ятник Ришельє в Одесі
(І.П. Мартос, 1828)*

скульптури, перетворюючи її на головний елемент меморіальних споруд, прагнучи в пластиці людського тіла передати щирі сердні почуття, емоції.

Поступово робота в надгробній скульптурі перестала займала провідне місце у творчості скульптора. Найбільшою подією російського мистецтва початку 19 ст. було створення Казанського собору в Петербурзі. У його оздобленні взяли участь багато відомих художників - живописців та скульпторів. Величезний барельєф «Висікання Мойсеєм води в пустелі», виконаний Мартосом, прикрашає аттик східного крила колонади собору.

В 1805 р. Іван Мартос став почесним членом «Вільного товариства аматорів словесності, наук і мистецтв». Саме одним з членів цього товариства в 1803 р. була внесена пропозиція про збір пожертвувань на встановлення пам'ятника Мініну й Пожарському в Москві. У конкурсі переміг проект Мартоса. Скульптор зобразив момент, коли Кузьма Мінін звертається до пораненого князя Дмитра Пожарського із закликом очолити російське військо й вигнати поляків-окупантів з Москви у 1612 році. Цей пам'ятник став першим у Москві, зведеним не на честь царя, а на честь народних героїв. На ньому є напис: «Сочинилъ і изваялъ Іоаннъ Петровичъ Мартосъ родом из Ічни». Так увічнив своє ім'я та малу батьківщину видатний скульптор-українець.

В останні роки життя Мартос переживав великий творчий підйом. Одна значна робота йшла за іншою: пам'ятник Павлу I у Грузинів, Олександрю I у Таганрозі, Потьомкіну в Херсоні та інші. Одним

із кращих творів пізнього періоду є пам'ятник герцогу Ришельє в Одесі (1823 - 1828), виконаний у бронзі. Він був замовлений містом з «метою ушанувати заслуги колишнього начальника Новоросійського краю». Помер Іван Петрович Мартос 17 квітня 1835 року і похований на Лазаревському кладовищі в Петербурзі.

ПРИМІТКИ

¹Ніколя-Франсуа Жіллі (фр. Nicolas-François Gillet) (1709 – 1791). Користуючись популярністю у Франції і будучи членом Паризької академії високих мистецтв, прибув він у 1758 році до Санкт-Петербурга і вступив на службу до Імператорської академії мистецтв професором скульптури, строком на три ро-

ки, але обіймав цю посаду протягом двадцяти. Під його керівництвом навчалися практично усі російські скульптори з 1758 по 1778 рік. В 1767 році він став ад'юнкт-ректором Академії. У 1778 році за власним бажанням вийшов у відставку і виїхав на батьківщину в Мец.

²*Канова Антоніо* (італ. Antonio Canova) (1757 - 1822). Син бідняка-каменотеса, він рано осиротів і вступив на службу до венеціанського сенатора Фалієро. Цей добродій надав йому можливість вчитися художньому мистецтву. Незабаром молодий скульптор зайняв визначне місце серед тогочасних художників, популярність його зростала з появою кожного нового твору, поширюючись далеко за межі Італії. Папа Пій VII у 1802 році зробив його головним наглядачем всіх мистецьких пам'яток у своїх володіннях. Наполеон Бонапарт запросив Канову в 1802 році до Парижу для виготовлення своєї колосальної статуї та інших важливих робіт. Шедевром художника стала скульптура Поліни Бонапарт в образі Венери. Після падіння Наполеона у 1815 році Канова енергійно сприяв поверненню до Рима мистецьких скарбів, вивезених французами за часів окупації. В подяку за це, так само, як і за незвичайний художній талант, Пій VII наказав вписати ім'я скульптора до Золотої книги Капітолія і надав йому титул маркіза д'Іскіа. Попри ці почесні та прихильні з боку Папи, Антоніо Канова через сварку з кардиналами залишив Рим і останні роки свого життя провів на батьківщині, в Поссаньйо, поблизу Бассано. Він помер у Венеції і був похований в соборі Санта-Марія Глоріоза деї Фрарі у мавзолеї, який сам спроектував у класичному стилі за зразком давньоримських храмів.

³*Батоні Помпео* (італ. Pompeo Girolamo Batoni) (1708 - 1787). Народився в місті Лукка в сім'ї ювеліра. У 1727 році перебрався до Риму, що залишався відомим центром європейського бароко. Помпео навчався у Агостіно Мазуччі, Себастьяно Конка. На початку 1740-х років він став отримувати замовлення. Успіхи були настільки значними, що у 1741 році його зробили членом римської художньої Академії Сан Лука. В Римі розкрився і хист Помпео Батоні як портретиста. Особливо популярним він був серед британських багатіїв, що здійснювали модний Гранд Тур Європою з відвідуванням Італії та Риму. Серед портретованих був гетьман Кирило Разумовський (1766), портрету якого художник додав аури прихильника мистецтв. Помпео Батоні на якийсь період посів головне місце в мистецтві Риму. Творчість Батоні в цілому знаменує початок нового напрямку європейського стилю живопису - класицизму кінця 18 століття.

⁴*Менгс Антон Рафаель* (нім. Anton Raphael Mengs) (1728 - 1779). Син саксонського придворного художника Ізмаїла Менгса, він з 1741 по 1744 рік разом з батьком жив у Римі, де вивчав античне мистецтво і роботи старих майстрів (Рафаеля, Корреджіо). Повернувшись у Дрезден, в 17 років він отримав посаду кабінетного художника. У 1746 році Менгс приїхав до Риму вдруге, перейшов у католицизм і взяв шлюб з римською натурницею. У 1749 році він повернувся в Дрезден і був призначений головним придворним художником. Наприкінці 1759 року Менгс прибув до Неаполя для роботи над вівтарною композицією «Уведення Марії в храм» Королівської капели в Казерте, писав портрети членів

королівської сім'ї. Блискучий портретист, Менгс уміло поєднував барочну парадність і точну передачу індивідуальних рис моделі. Йому позували наймогутніші люди епохи, від папи Климента XIII до Фрідріха Великого, королів Саксонії, Іспанії та імператриці Катерини II. У 1761 році художник поїхав до Мадрида, де спільно з Джованні Баттіста Тьєполо оформлював Новий королівський палац. У 1774 році Антон Менгс був обраний президентом римської Академії Святого Луки. Як теоретик він набув гучної популярності в інтелектуальних колах Європи і мав сильний вплив на розвиток новітнього живопису. Менгс вважав себе першим неокласицистом, однак в той самий час він був одним з останніх майстрів бароко.

КАПНІСТ Василь Васильович (1757 - 1823)

поет, драматург, культурний і громадський діяч

Василь Васильович Капніст народився 23 лютого 1757 р. у селі Обухівка, Миргородського повіту Полтавської губернії. Він був молодшим з чотирьох синів бригадира Василя Петровича Капніста, командира слобідських полків. Дід майбутнього поета Петро Христофорович Капніст (Капніссій) був греком і знайшов нову батьківщину в Україні за часів Петра I.

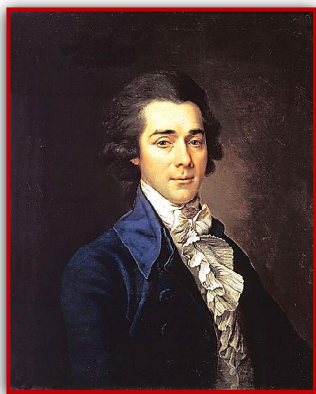
Мати Василя, щира українка, що походила з шанованого дворянського роду, овдовівши спрямувала всі турботи свої на те, щоб дати дітям гарну освіту й помістила їх в один з кращих петербурзьких пансіонів. Закінчивши навчання у школі лейб-гвардії Ізмайлівського полку, п'ятнадцятилітній Василь в 1771 р. був зарахований до нього на службу капралом і в тому ж році підвищений у підпрапорщики. На початку наступного року він перейшов сержантом у гвардійський Преображенський полк, де в 1775 р. одержав перший офіцерський чин прапорщика і незабаром вийшов у відставку.

На початку 1782 р. Капніст був обраний провідником дворянства миргородського повіту, а в серпні того ж року перейшов під начало графа **Олександра Андрійовича Безбородька** (с. 27), одержавши посаду контролера Головного поштового правління в Петербурзі. У травні 1783 р. він полишив і цю службу, виїхав на батьківщину й у січні 1785 р. був обраний київським дворянством у губернські провідники. В 1787 р. Василь Капніст був призначений головним наглядачем київського шовковичного заводу.

В 1797 р., перебуваючи вже у відставці, сорокалітній Капніст приїхав до Петербурга у судовій справі. В цей час вийшов указ Катерини II про виселення із столиці всіх дворян, що не знаходились на державній службі. Тоді Василь Васильович, з метою продовження свого перебування в столиці, звернувся до Олександра Левовича Нарішкіна, відомого царедворця, з проханням про надання йому служби. 31 жовтня 1799 р. він був призначений до театральної дирекції на посаду «по розгляду всіх п'єс і переправляння оних». Тоді російський театр в Петербурзі був у занепаді. Капніст доклав багато зусиль для пожвавлення інтересу публіки, викликав з Москви кількох талановитих акторів. Він пропрацював при театральній дирекції до 1801 р. і при звільненні був вшанований чином статського радника, що дорівнював армійському генералу. В 1802 р. Капніст був затверджений генеральним суддею департаменту Полтавського ге-

Василь Васильович Капніст
(1757-1823)
(В.Л. Боровиковський,
1790-і рр.)

*Микола Олександрович Львов
(1753-1803)*

*Марія Олексіївна
Львова (Дьякова)
(1755-1807)*

Портрети роботи Д.Г. Левицького, 1780-і рр.

знавець мистецтв і літератури *Микола Олександрович Львов*¹, а найбільш видатними представниками – поет і байкар *Іван Іванович Хемніцер*², поет *Гаврило Романович Державін*³ і почасти *Олексій Миколайович Оленін*⁴ – військовий, адміністратор, тонкий знавець мистецтв, талановитий художник-гравер.

Знайомство зі Львовим відбулося ще за часів перебування Капніста в Ізмайлівському полку, де обидва вони відвідували полкову школу, що знаходилась під особистим заступництвом генерал-аншефа Олександра Івановича Бібікова, «прихильного до наук, особливо до віршування». Василя Капніста й Миколу Львова, крім особистої дружби, пов'язували ще й сімейні відносини: перший був одружений на Олександрі Олексіївні Дьяковій, а другий – на її сестрі Марії Олексіївні. Через Львова Капніст познайомився й з Хемніцером, у літературній діяльності якого брав товариську участь і мав на нього безсумнівний вплив. З переходом Капніста до Преображенського полку починається зближення його з Державіним, який з 1795 р. також став свояком його і Львова, одружившись на Дар'ї Олексіївні Дьяковій. Літературні заняття сприяли їхньому зближенню, незважаючи на різницю у віці. Завдяки Капністу, Державін зійшовся зі Львовим та Хемніцером. Під впливом цих осіб і відбулося його навернення до самостійної літературної творчості, початок якої сам Державін відносив до 1779 року. Друзі Державіна ретельно переглядали його твори, вносили виправлення, перекладали для нього твори давніх класиків, навіть малювали віньетки.

На початку 19 ст. Василь Васильович Капніст зблизився з літературним гуртком Олексія Оленіна. Серед друзів Оленінського дому він мав приятельські відносини з уродженцем Полтави поетом *Миколою Івановичем Гнедичем*⁵, якому й подав думку продовжувати переклад Іліади, розпочатий Огніщевим. До цього часу відноситься знайомство Капніста з поетом *Костянтином Миколайовичем Батюшковим*⁶, якого він заохочував у заняттях італійською літературою.

Поетична діяльність самого Капніста знайшла втілення переважно в одах. Першим його літературним твором стала «Ода на підписання між Росією та Портою Оттоманською Кайнарджийського миру 10 липня 1774 р.», складена

нерального суду, а потім, з березня 1812 р. по лютий 1818 р. значився при Департаменті народної освіти. В 1822 р. Василь Васильович Капніст був обраний полтавським губернським провідником.

Паралельно з адміністративною кар'єрою та громадською діяльністю в рідній Україні розкривалися його літературні обдарування. Як письменник, Капніст належав до літературного гуртка, душею якого був відомий архітектор,

*Микола Іванович
Гнедич (1784 - 1833)
(копія з втраченого
портрету роботи
О.А. Кіпренського)*

французькою мовою і надрукована окремим виданням у 1775 році. З 1780 р. Капніст став співробітником «С.-Петербурзького Вісника», у червневій книзі якого з'явилася його «Сатира перша», що містила в собі різкі судження про тодішню літературу й деяких її представників. Значною популярністю користувалася також «Ода на рабство», написана в 1783 р., але надрукована тільки в «Ліричних творах», виданих у 1806 році. В ній згадуються колишні часи Малоросії, коли вона користувалася волею, і висловлюються скарги на ті узи рабства, які накладені були на батьківщину поета. Ода ця, без сумніву, викликана була указом від 3 травня 1783 р., за яким селяни Київського, Чернігівського й Новгород-Сіверського намісництва оголошувалися кріпаками тих поміщиків, на чиїх землях застав їх новий закон.

«Ода на рабство», за словами самого автора, стала приводом до створення «Оди на винищення в Росії звання раба Катериною II в 15 день лютого 1786 р.». Тоді вийшов указ, що звелів підписуватися на проханнях до імператриці не «раб», а «вірнопідданий». Видатний історик Микола Михайлович Карамзін, що цінував Капніста за літературний смак і чистоту мови, залучав його до співробітництва у своїх виданнях. Пізніше Василь Капніст співпрацював у «Північному Віснику», «Журналі прадавньої і нової словесності», «Другові освіти», «Вітчизняних Записках», «Віснику Європи», «Працях» московського й казанського товариств аматорів словесності, «Синові Вітчизни». Своєю драматургічною популярністю Василь Васильович зобов'язаний «Ябеді» (1798). Приводом до створення комедії став процес, ведений Капністом з сусідом своїм, поміщиком Тарновським. П'єса ця, що не вирізняється художніми достоїнствами, мала блискучий успіх завдяки своєму суспільному звучанню. Але після чотирьох вистав комедія, дозволена самим Павлом I, за його ж «найвищим велінням», була заборонена й вилучена з продажу. Опала ця пояснюється тим, що, викриваючи хабарників, Капніст знайшов багато ворогів серед чиновного люду. У 1805 р. заборону з «Ябеди» було знято, після чого вона ще довго трималася на сцені. Інші п'єси Капніста не мали успіху. Як ліричний поет він не здобув собі популярності, хоча окремі з його творів високо цінувалися за легкий вірш і часом непідробне почуття. **Микола Васильович Гоголь** (с. 112) у віршах його знаходить «аромат істинно-щиросердечного почуття і якусь особливу антилогічну принадність».

Хоча Василь Капніст був членом Російської академії ще з 1785 р., але тільки в 1814 р. став безпосередньо приймати участь в її роботі. При складанні тлумачного словника давньоруської мови йому доручений був вибір слів із «Слова о полку Ігоровім» і з «Руської Правди».

Окремо слід відзначити турботливе ставлення Капніста до талановитої української молоді. Зокрема, це стосується **Володимира Боровиковського**

(с. 58), видатний талант якого розгледів саме Капніст і вивів молодого земляка у вищі мистецькі кола Російської імперії.

Помер Василь Васильович Капніст 28 жовтня 1823 р. у селі Кибенцях, маєтку *Дмитра Прокоповича Трощинського*⁷, з яким перебував у дружніх відносинах. Поховали його в улюбленій, оспіваній у віршах родовій Обухівці.

ПРИМІТКИ

¹*Львов Микола Олександрович* (1753 - 1803). Належав до старовинного дворянського роду. Син небагатого поміщика, в 1769 році він вступив до лейб-гвардії Преображенського полку, де навчався у знаменитій школі Бібікова та багато займався самоосвітою. З кінця 1770 року навколо Львова утворилося коло людей, об'єднаних спільністю поглядів, творчих пошуків, життєвих позицій. Крім свояків Державіна і Капніста, до нього належали Хемніцер, Левицький, Боровиковський та Фомін. Микола Львов, один з найбільш ерудованих і дотепних людей свого часу, займався архітектурою, археологією, хімією, геологією, механікою, збирав народні пісні, створив віршований переклад давньогрецьких Анакреонтових пісень, був талановитим гравером і малювальником. У 1783 році його обрали академіком Російської академії, а в 1785 році - почесним членом Академії мистецтв. Як архітектор Львов відомий своїми спорудами в Петербурзі й околицях, Тверській, Новгородській і Московській губерніях, він був прихильником античної класики та італійського архітектора 16 століття Палладіо. Талант Львова-інженера проявився в пошуках нових будівельних матеріалів, розробці систем опалення та вентиляції будівель. Він був також одним з основоположників пейзажного стилю в російському садівництві. Чудовий рисувальник, Микола Олександрович створив проект зірки і знаків ордена Св. Володимира, нових знаків ордена Св. Анни. Він відшукав і видав з передмовою дві збірки літописів «Літописець російський від пришествя Руріка до кончини Іоанна Васильовича» (1792) і «Детальний літопис від початку Росії до Полтавської Баталії» (1798-1799).

²*Хемніцер Іван Іванович* (1745 -1784). Народився в сім'ї лікаря - вихідця з саксонського міста Хемніца, який приїхав до Росії за Петра I. Служив в армії, брав участь у Семирічній війні. Пізніше працював у Гірничому відомстві, перекладав праці з гірничої справи, поклавши початок виробленню спеціальної російській термінології в цій галузі. Член Російської академії (1784). Його байки (як переклади Лафонтена і Геллерта, так і оригінальні) користувалися великою популярністю в сучасників і на початку 19 століття. Вважається найбільш значним російським байкарем до Крилова, на творчість якого мав певний вплив. У 1782 році був призначений генеральним консулом в Смирні, де і помер через півтора року.

³ Див. прим. 8 на с. 43.

⁴*Оленін Олексій Миколайович* (1763 -1843). Походив із старовинного дворянського роду. Народився в Москві, початкову освіту здобув удома. В 1774 році за протекцією родички княгині Катерини Дашкової він був велінням імператриці

Катерини II зарахований до Пажеської придворної школи (майбутній Пажеський корпус). Відзначившись у навчанні, Олексій у 1780 році, за три роки до закінчення школи, був відправлений до Німеччини для вдосконалення знань у військових науках і словесності. Пройшовши курс навчання в Дрезденській артилерійській школі, Оленін продовжив освіту в Страсбурзькому університеті. Повернувшись з-за кордону в 1785 році, Оленін був призначений до артилерії. Під його безпосереднім керівництвом була сформована перша в Росії кінна артилерійська рота. У 1795 році Олексій Миколайович вийшов у відставку в чині полковника (під час війни з Наполеоном служив у Петербурзькому ополченні). Звільнившись з військової служби, Оленін поступив на службу до Державного асигнаційного банку, а в 1797 році був призначений керуючим Монетним двором. На цій посаді він, крім іншого, познайомився з мистецтвом виготовлення медалей, що стало основою його пізнішої роботи «Досвід про правила медальєрного мистецтва» (1817). Після воцаріння Олександра I Оленін опинився в числі наближених до нового імператора і під керівництвом Сперанського займався організацією Міністерства внутрішніх справ. У подальшому кілька разів виконував обов'язки державного секретаря, приймав активну участь в юридичній підготовці сходження на престол російський Миколи I замість вказаного у заповіті Павла I старшого брата Костянтина.

Ще під час навчання в Німеччині Оленін почав збирати матеріали для «Тлумачення багатьох військових російських старовинних речей», складеного на основі давньоруських літописів і забезпеченого просторовими коментарями. За цю працю, що залишилася неопублікованою, Оленін був обраний членом новоствореної Російської академії, президентом якої стала його тітка Катерина Дашкова. Олексій Миколайович консультував Монферрана при будівництві п'єдесталу Олександрівської колони у Петербурзі, запропонував йому використовувати в барельєфах точні копії військових обладунків, що зберігаються в Збройовій палаті у Москві. Широко відомий серед істориків його «Лист до графа О.І. Мусін-Пушкіна про камінь Тмутараканський ...» (1806), що поклав початок російській епіграфіки. У листопаді 1791 року Оленін одружився на Єлизаветі Марківні Полторацькій, дочці директора Придворної співацької капели дійсного статського радника Марка Федоровича Полторацького.

⁵*Гнедич Микола Іванович* (1784- 1833). Народився в Полтаві і походив з козацько-шляхетського роду. Мати померла при пологах, а батько - коли Микола ще був дитиною. Захворівши в дитинстві на віспу, хлопчик втратив праве око. Від 1793 року він навчався у Полтавській Слов'янській семінарії, потім - у Харківському колегіумі, від 1800 року - у Москві, в Шляхетному університетському пансіоні, а невдовзі - в самому університеті, звідки через нестачу коштів пішов 11 січня 1803 року з атестатом, що надавав йому право цивільної служби у чині колезького реєстратора, котрий одержували випускники повного курсу університету. Як і більшість дворян тієї доби, Микола Гнедич кохався на літературі, сам писав вірші і перекладав чужі. Він дебютував у літературі, надрукувавши в 1802 році свій переклад із французької трагедії Ж.-Ф. Дюсіса «Абюфар, чи

Арабська сім'я», збірку поезій, прози та п'єс «Плоди усамітнення». Гнедич перекладав твори Шекспіра, Вольтера, Расіна, Шіллера та інших авторів. Переїхавши у 1803 році до Санкт-Петербурга, він обіймав дрібні посади в різних відомствах, зокрема Департаменті народної освіти, канцелярії Державної ради. У 1811 році, за сприяння Оленіна, перейшов на службу до Імператорської публічної бібліотеки, де за сумісництвом виконував обов'язки помічника бібліотекаря, а від 1826 – бібліотекаря (у 1811 році отримав від великої княгині Катерини Павлівни пожиттєву пенсію у 1000 рублів на рік, а в 1826 році від імператора Миколи I – по 3000 руб.). Серед близьких знайомих Гнедича у цей період був російський байкар Іван Крилов. В 1821 році його обрали віце-президентом «Вільного товариства любителів російської словесності». Не забуваючи рідного краю, Микола Іванович приїздив на Полтавщину, працював над статтею з історії України, сюжетами про князів Київської Русі, звернув особливу увагу на кобзарів, планував скласти академічний «Словник малоросійської мови». Збереглася сценка, написана ним українською мовою (дійові особи – колишній запорожець із дружиною та сином). Одночасно він готував до видання поеми Олександра Пушкіна «Руслан і Людмила» (1820) та «Кавказький полоняник» (1822). 27 жовтня 1826 року Гнедич закінчив найважливішу справу свого життя - переклад російською мовою «Іліади» Гомера (над чим працював із 1807 року), підготував до видання наукові коментарі (повний текст з його передмовою побачив світ у 1829 році). Через два роки Микола Іванович за станом здоров'я змушений був звільнитися з бібліотеки (цар залишив за ним набутий чин і грошове утримання, надавши почесне членство в Головному правлінні училищ), встиг підготувати і видати зібрання своїх творів (1832). Помер він у Москві 15 лютого 1833 року, де проходив курс лікування. Тіло його було перевезено до Петербурга і поховано в Александро-Невській лаврі. Особисту книгозбірню (понад 1250 томів) Микола Іванович Гнедич заповів Полтавській гімназії.

⁶*Батюшков Костянтин Миколайович (1787 - 1855)*. Роки свого дитинства він провів у родовому маєтку на Вологодщині. У семирічному віці втратив матір. В 1797 році Костянтина віддали до петербурзького пансіону Жакіно, де майбутній поет вивчав європейські мови, із захватом читав європейських класиків і почав писати вірші. На шістнадцятому році життя (1802) Батюшков залишив пансіон і зайнявся читанням російської та французької літератури. В цей же час він близько зійшовся зі своїм дядьком, відомим письменником Михайлом Микитовичем Муравйовим. Під його впливом юнак зайнявся вивченням античної літератури. У 1802 році Батюшкова прийняли на службу в Міністерство народної освіти. У Петербурзі Батюшков познайомився з представниками тодішнього літературного світу. Особливо близько зійшовся він з Державіним, Львовим, Капністом, Оленіним, Гнедичем. У 1805 році в журналі «Новини російської літератури» вперше була опублікована його поезія «Послання до віршів моїх». У 1807 - 1809 роках він служив у народному ополченні (міліції) та брав участь в кількох військових кампаніях проти Наполеона і Швеції. В самому кінці 1809 року Батюшков приїхав до Москви і незабаром завдяки своєму таланту, світло-

му розуму і доброму серцю знайшов собі друзів у найкращих сферах тодішнього московського суспільства. З тамтешніх літераторів найбільше зблизився він з Василем Пушкіним, Жуковським, Вяземським і Карамзіним. На початку 1812 року Батюшков вирушив до Петербурга і за допомогою Оленіна поступив на службу до Імператорської публічної бібліотеки помічником зберігача манускриптів. Його товаришами по службі стали Гнедич і Крилов. У 1813 році поет, як тільки дозволив стан здоров'я, виїхав у Дрезден, до головної квартири діючої армії і став ад'ютантом героя Бородіна генерала Раєвського. З Парижа, свідком капітуляції якого був і Батюшков, він через Англію, Швецію та Фінляндію повернувся до Петербурга. Певний час по тому він перебував в Україні, в Кам'янець-Подільському, у свого військового начальства. В цю пору поет пережив значний творчий підйом: за рік написав дванадцять віршованих і вісім прозових творів. За порадою Жуковського, Батюшков подав прохання про зарахування його в одну з місій в Італії. Після тривалої подорожі в 1819 році він прибув до Неаполя з яскравими враженнями від поїздки. Важливою для поета стала зустріч з російськими художниками, серед яких були Сильвестр Щедрін та Орест Кіпренський, котрі жили в той час у Римі. В 1821 році в душевному стані Батюшкова відбулися серйозні злякисні зміни, що мали, вочевидь, спадковий характер. Судячи зі збережених публікацій і листів, відбулася маніфестація манії величі, що перейшла у марення переслідування. В наступному році хвороба загострилась, і в нападах безумства Батюшков спалив свої рукописи, листи і вірші. По поверненню хворого поета до Петербурга, імператор Олександр I понад платні виділив на його утримання 500 червінців і направив на лікування до Європи. Батюшков провів чотири роки в спеціалізованому пансіонаті в Німеччині, проживаючи разом зі своєю сестрою. Але оскільки одужання так і не наставало, було вирішено везти його назад до Росії. В квітні 1830 року Батюшков перебував у Москві. Там його відвідав Олександр Сергійович Пушкін, чий вірш «Не дай мені Боже збожеволіти», ймовірно, був навіяний враженнями від цього візиту. У 1833 році імператор Микола I остаточно звільнив Батюшкова у відставку і призначив йому пенсію. В цьому ж році його перевезли до Вологди і влаштували у сім'ї племінника, де нещасний поет залишався під опікою наступні 22 роки до своєї смерті.

⁷*Трощинський Дмитро Прокопович (1749-1829).* Походив з козацько-шляхетського роду. Після закінчення курсу в Київській академії, Трощинський поступив на службу до Малоросійської колегії. Звання полкового писаря він отримав у 1773 році. Будучи відряджений до Молдавії в розпорядження князя Репніна під час російсько-турецької війни, молодий Трощинський своєю працьовитістю і сумлінністю швидко привернув до себе його увагу, і князь не розлучався з ним до 1787 року. У цьому році Катерина II здійснила подорож до Криму; її супроводжував граф Олександр Безбородько. Князь Репнін рекомендував йому Трощинського, як надійного і досвідченого чиновника. У 1793 році той був призначений членом Головного поштового правління і зведений у чин статс-секретаря. Це дозволило Трощинському привернути до себе увагу імпе-

ратриці. В 1796 році він отримав у нагороду від неї містечко Кагарлик в Київській губернії, усе Кагарлицьке староство, а також два староства у Подільській губернії. Під кінець життя володіння Трощинського на Полтавщині, Київщині, Поділлі та у Воронежській губернії склали понад 70000 десятин землі. Трощинський супроводжував імператора Павла до Москви на коронацію і був призначений сенатором. Невдовзі його звільнили з усіх посад і він став учасником змови проти Павла I. Після перевороту 1801 року Трощинський був відновлений в усіх повноваженнях і призначений імператором Олександром I членом Державної ради та головою Поштового управління імперії, а при утворенні міністерств - міністром уділів, що відав маєтками царської родини. Дмитро Прокопович прославився і тим, що саме він написав знаменитий маніфест про сходження на престол Олександра I, в якому цар відрікався від політики Павла I й урочисто присягався *«керувати богом нам врученим народом за законами й по серцю в бозі спочившої найяснішої бабки нашої государині імператриці Катерини Великої»*. З 1814 до 1817 року Дмитро Трощинський був міністром юстиції. Вийшовши у відставку, він переїхав до Кибенців на Полтавщині. Дмитро Прокопович був покровителем багатьох українських літераторів і митців, зокрема Василя Капніста, Василя Гоголь-Яновського, Володимира Боровиковського, Артемія Веделя, Івана Котляревського та інших. У Кибинцях він мав домашній театр з кріпаків, яким керував за допомогою Капніста і Гоголь-Яновського.

БОРОВИКОВСЬКИЙ Володимир Лукич (1757-1825) художник-портретист

Володимир Лукич Боровиковський народився 4 серпня 1757 р. в Миргороді. В той час містечко нараховувало усього 656 «обивательських будинків», але це було «полкове місто», центр Миргородського полку - військової і адміністративно-територіальної одиниці. Батько Володимира, Лука Боровик, мав звання значкового товариша, що прирівнювалося до чину поручника в російській армії й дозволяло вважатися дворянином «з малоросійської шляхти». Родина, однак, не була особливо заможною. Її власність складалася з будинку в Миргороді й невеликих ділянок землі під Миргородом і Хоролом. У 1774 р. сімнадцятилітній Володимир також вступив до Миргородського полку і прослужив дев'ять років, вийшовши у відставку, подібно батькові, у званні значкового товариша. Не занадто обтяжлива, вочевидь, служба в Миргородському полку завжди поєднувалася у Боровиків із заняттям живописом. Художня обдарованість виявилася в багатьох членів цієї родини. Лука Боровик писав на замовлення ікони й, імовірно, портрети. Він був і першим наставником сина. Збереглися кілька ікон, написаних Володимиром Боровиковським у цей період. Вони виконані в традиції українського «козацького» бароко. Подібно батькові, молодий художник пробував свої сили й у якості портретиста. Можливо, саме написання портретів стало приводом для знайомства Володимира Боровиковського з **Василем Капністом** (с. 50), провідником дворянства Миргородського повіту, а пізніше - Київської губернії. В 1787 р. Катерина II з великим почтом подорожувала півднем Російської імперії. Міста, якими проїжджала цариця, різноманітно прикрашалися, що вимагало участі величезної кількості художників. Капніст залучив до декораційних робіт і Володимира Боровиковського. Молодий художник створив два алегоричних полотна, «сценарії» яких розробив, можливо, сам Василь Капніст. Ці полотна призначалися, вірогідно, для палацу в Кременчуці, де зупинялася імператриця. Згідно з легендою, Катерина звернула увагу на алегорії Боровиковського, і молодий художник був запрошений до Петербурга. Скоріш за все, тут теж не обійшлося без участі Капніста.

У 1788 р., приїхавши до столиці імперії, Боровиковський оселився в будинку *Миколи Олександровича Львова*¹, друга Василя Капніста. Про вступ до Академії мистецтв не було чого й думати - тоді навчання в ній починалося з п'яти-шести років, а Боровиковському вже було за тридцять. Однак Львов, людина різноманітних інтересів і захоплень, знаходив безліч справ і для мирго-

*Володимир Лукич
Боровиковський
(1757-1825)
(І.С. Бугаєвський-
Благодатний, 1825)*

*Дмитро Григорович
Левицький (В.Л. Боровиковський, 1796)*

родського «відставного поручника». Боровиковський написав 37 ікон для Борисоглібського собору в місті Торжок, побудованого за проектом Львова. З них уціліла тільки одна - «Притча про мудрих і нерозумних дів». Для іншого храму, спроектованого Львовим, собору св. Йосифа в Могильові, Боровиковський написав вісім образів (збереглися чотири). У будинку Львова Боровиковський познайомився з **Дмитром Левицьким** (с. 13), найвидатнішим портретистом того часу. Левицький не був учителем Боровиковського у повному розумінні цього слова, однак, безсумнівно, допомагав йому порадами й дружньою участю. Більш «традиційним» наставником молодого художника був австрійський живописець і графік *Йоганн Баптист Лампі-старший*². Можливо, розквіт у цей час саме портретного жанру спонукав Володимира Боровиковського згадати свої миргородські експерименти і теж звернутися до портрету. На початку 1790-х років він створив портрет О.К.Філіппової, дружини архітектора П.С. Філіппова, зображуючи модель на тлі пейзажу.

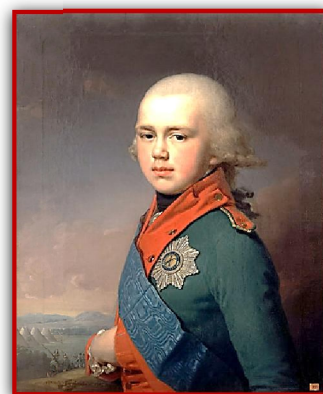

*Катерина II на прогулянці
у Царському Селі
(В.Л. Боровиковський, 1794)*

Боровиковський одержав замовлення від «малого двору» і написав портрет великого князя Костянтина Павловича (1795), за який йому і було присуджено звання академіка.

З середини 1790-х років слава Боровиковського-портретиста почала стрімко зростати. Він увійшов у пору розквіту. В цей час художник створив найбільш прославлені свої шедеври - «Портрет М.І. Лопухіної» (1797) і «Портрет А.Г. та В.Г. Гагаріних» (1802). Чо-

Але перший успіх Боровиковському принесли портрети-мініатюри, що були у той час в моді й стали дуже популярними. Зупинятися на цьому художник не збирався. У 1794 р. він написав знаменитий «Портрет Катерини II на прогулянці в Царському Селі». Лампі представив роботу Володимира Боровиковського в Академію мистецтв і клопотався щодо присудження художникові звання академіка. Однак Боровиковський став тільки «призначеним». Існує переказ про те, що імператриця бачила свій новий портрет, але не схвалила його, що й стало головною причиною прохолодного ставлення академіків. Тоді Лампі, що продовжував опікуватися своїм учнем, обрав інший шлях. Завдяки його протекції Борови-

*Великий князь
Костянтин Павлович
(В.Л. Боровиковський,
1795)*

*Марія Іванівна Лопухіна
(1797)*

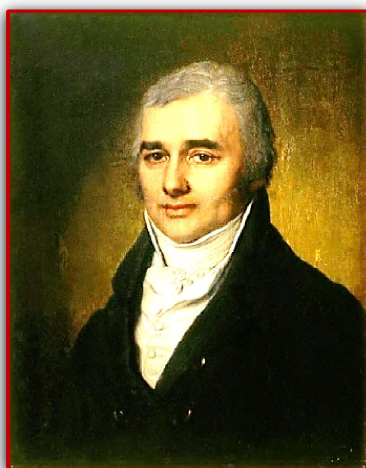
*Анна та Варвара Гаврилівна
Газаріни (1802)*

Анна Іванівна Безбородько з дочками (1803)

*Федір Артемійович
Боровський (1799)*

*Лев Кирилович Разумовський
(початок 1800-х)*

*Дмитро Прокопович
Троїцинський (1819)*

Зразки портретів роботи В.Л. Боровиковського

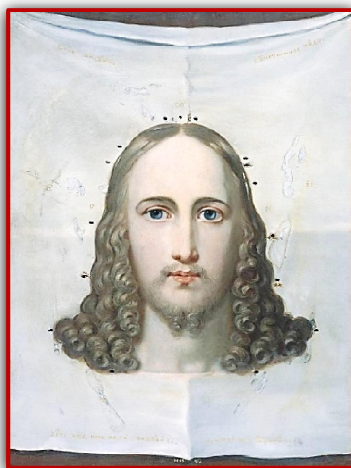
ловічих портретів у спадщині художника значно менше, ніж жіночих. В 1800 році Академія мистецтв нагадала Боровиковському: «... оскільки пан академік Боровиковський програми своєї для Академії не виконав, то доручається йому написати в конференц-залі портрет Його Імператорської Величності на весь зріст, з короною, у далматинці й порфірі, а в міркуванні великотрудної роботи на витрати його можуть бути видані йому по закінченню оного 500 рублів». Художник писав Павла не з натури, однак створив одне з своїх найглибших і трагічніших полотен, у якому відбився не тільки складний характер імператора, але й усе його коротке і бурхливе царювання.

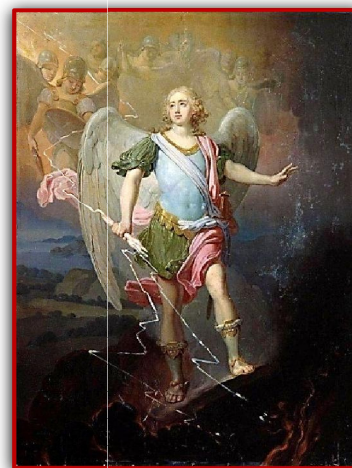
*Павло I (1754-1801)
(В.Л. Боровиковський, 1800)*

*Богоматір з дитям
(1823)*

*Спас Нерукотворний
(1820-ті)*

*Архангел Михаїл
(1820-ті)*

Зразки релігійного живопису В.Л. Боровиковського

На зламі 18-го й 19-го століть сентименталізм поступався місцем новому напрямку в мистецтві - класицизму. Боровиковський віддав йому данину, зокрема, у знаменитому «Портреті А.І. Безбородько з дочками» (1803). В 1802 р. художник одержав звання «радника». Тоді ж його залучили до оформлення Казанського собору в Петербурзі. Він написав шість образів для царських врат головного іконостаса, а також чотири місцеві образи для другого й третього іконостасів.

Боровиковський не був одружений і не мав дітей. В одному з листів рідним в Україну він писав, що всі його близькі - це куховарка й учні. Знаменитим учнем Боровиковського був художник *Олексій Венеціанов*³.

Серед пізніх творів Володимира Боровиковського - «Портрет Г.Р. Державіна» (1811) і «Портрет мадам де Сталь» (1812), знаменитої французької письменниці. Однак в цілому останні роки Боровиковського були безрадісними, а часом і болісними. Художник зубожів. Напружені релігійно-філософські шукання привели його спочатку до масонської ложі «Помираючий Сфінкс» (засновану Дмитром Левицьким і конференц-секретарем Академії мистецтв Лабзіним), куди він вступив у 1802 р., а потім в гурток «Союз братерства», що являв собою, по суті, містичну секту. У цей період він займався в основному релігійним живописом. Так, в 1814-1815 роках, на замовлення поміщика Лашкевича, ним були написані 26 образів для Покровської церкви у Романівці на Чернігівщині. У ніч з 5 на 6 квітня 1825 р. Володимир Лукич Боровиковський помер і був похований в церкві на Смоленському кладовищі в Петербурзі, яку раніше безкоштовно прикрасив образами своєї роботи.

ПРИМІТКИ

¹ Див. примітку 1 на с. 53.

²*Лампі-старший Йоганн Баптист* (1751-1830). Народився в сім'ї австрійського художника Матіаса Лампа, під керівництвом якого отримав початкову художню освіту. Надалі він удосконалювався у видатних живописців в Зальцбурзі, потім у Вероні. Успіхи його були настільки стрімкими, що Веронська академія мистецтв обрала його в свої члени, коли йому ледь виповнилося 25 років. У 1781-1788 роках Лампі жив у Відні, де швидко здобув собі популярність чудового портретиста. У 1786 році за портрет імператора Йосифа II в костюмі Великого магістра Ордена Золотого Руна він був удостоєний звання професора Академії мистецтв у Відні і був обраний членом її Ради. У 1788 році на запрошення польського короля-мецената Станіслава II Августа Понятовського Лампі приїхав до Варшави, де ним були виконані портрети самого короля та багатьох польських і литовських аристократів. У 1791 році князь Григорій Потьомкін-Таврійський, який перебував тоді в Молдавії, запросив художника до своєї ставки в Яссах. Тут Лампі написав портрети самого генерал-фельдмаршала, секретаря його канцелярії Попова, генералів Платова і Орлова, а також відомий портрет князя Олександра Безбородька. У січні 1792 року художник був запрошений Катериною II в Санкт-Петербург, де і провів наступні п'ять років. При російській дворі він користувався особливим заступництвом фаворита імператриці графа Платона Зубова. У 1792-1793 роках Лампі написав портрет Катерини II на весь зріст з натури. За цю роботу, крім одноразової і щедрої винагороди в 12000 рублів, художнику від російської скарбниці було призначено щорічна допомога (пенсія) у розмірі 1000 рублів. У 1794 році за портрет графа Мусіна-Пушкіна він отримав звання почесного «вільного общника» Імператорської академії мистецтв. Лампі давав приватні уроки, у тому числі В.Л. Боровиковському, справив значний вплив на Д.Г. Левицького. В 1797 році указом Павла I російська скарбниця перестала виплачувати Лампі Старшому щорічний пенсія і той змушений був повернутися до Відня. В Австрії у 1798 році художник отримав спадкове дворянство, а через рік був удостоєний звання почесного громадянина Відня. Він був обраний членом Шведської Академії витончених мистецтв, з 1800 року очолював Раду Віденської Академії мистецтв, багато зробивши для розвитку художньої освіти в Австрії. Лампі Старший мав власну художню майстерню у Відні, де виконувалися численні портретні замовлення. Тут йому допомагали обидва сини, також художники-портретисти, Йоганн Баптист Лампі Молодший (1775-1837) і Франц Ксав'є Лампі (1783-1852).

³*Венеціанов Олексій Гаврилович* (1780-1847). Народився в Москві у сім'ї торговця. Рід Венеціанових походив з Греції. Прадід художника приїхав у Росію в 1730-1740 роках, де і отримав прізвище Венеціано, що пізніше перетворилося на прізвище Венеціанов. Молодому Олексієві рано довелося заробляти собі на життя, спочатку землеміром при лісництві, а потім дрібним чиновником у Петербурзі. Одночасно розкрилося його художнє обдарування: спочатку юнак навчався самостійно, відвідуючи Ермітаж, а потім під керівництвом В.Л. Боровиковського. Відомі його ранні ліричні портрети матері (1802), О.О. Бібікова (1805), М.О. Фонвізіна (1812). У 1811 році за власний «Автопортрет» Венеціанов

нов став «призначеним», тобто кандидатом в академіки Академії мистецтв й у тому ж році одержав звання академіка живопису за портрет інспектора Виховного училища Академії К.І. Головачевського. Художник зобразив портретованого в оточенні трьох хлопчиків, що символізували союз «трьох вищих мистецтв»: живопису, скульптури й архітектури. Портрет також уособлював єдність старої Академії (Головачевський, будучи однокласником А.І. Лосенко, вважався патріархом Академії) з новою. Пензлю Венеціанова належить також портретна галерея його сучасників: художник писав М.В. Гоголя (1834), В.П. Кочубея (1830-ті), М.М. Карамзіна (1828). Однак найбільшу популярність Венеціанову принесли написані ним образи селян («Женці», «Сплячий пастушок», «Захарка»). У 1819 році Олексій Гаврилович залишив службу і оселився з родиною в селі Сафонково Тверській губернії, присвятивши себе розробці улюбленого «селянського» жанру. Тут він створив власну художню школу, в якій пройшли навчання понад 70 осіб. Роботи учнів Венеціанов виставляв разом зі своїми творами на академічних виставках. В 1830 році він отримав звання придворного живописця. У ці роки будинок Венеціанова став своєрідним літературно-художнім салоном, де збиралися найвидатніші діячі тодішньої російської культури - Карл Брюллов, Василь Жуковський, Олександр Пушкін, Микола Гоголь. За активної участі Венеціанова був звільнений з кріпацтва Тарас Шевченко: він зумів домовитись з Енгельгардтом про викуп Шевченка за дві з половиною тисячі рублів. Щоб зібрати цю суму, була влаштована лотерея, на якій розіграли портрет Жуковського, написаний Брюлловим. Олексій Гаврилович Венеціанов трагічно загинув від нещасного випадку по дорозі у Твер 4 грудня 1847 року.

ВЕДЕЛЬ *Артемії Лук'янович* (1767-1808)

композитор, диригент, співак, скрипаль, педагог

А*ртемії Лук'янович Ведель* (справжнє прізвище Ведельський) народився в 1767 р. у родині київських міщан. Його батько був різьбярем київського іконописного цеху. Родина мала свій будинок і садибу на Подолі біля колишнього Хрещатого яру. Відомо, що здібного до співу Артемія в 9-ти літньому віці віддали у навчання до Києво-Могилянської академії. Тут Артемії здобув чудову гуманітарну освіту, в тому числі й музичну. Згодом йому довірили керівництво хором, звучання якого молодий музикант підняв до високого художнього рівня. Навчання в Академії сприяло й особистісному розвитку майбутнього композитора, світогляд якого формувався в дусі гуманістичних ідей. На жаль, не існує жодного достовірного художнього портрета Веделя. За спогадами його сучасника В. Зубовського, Артемії був гарним юнаком, з прекрасними променистими очима на замисленому обличчі, що вирізнявся шляхетними манерами й надзвичайною скромністю. Істотними рисами його характеру були *«глибока й щира релігійність і надзвичайна ніжність й лагідність душі, пронизаної трохи сумним і скорботним почуттям»*. Зі спогадів відомо, що композитор вів майже аскетичний спосіб життя, ніколи не жадав багатства, слави, часто співчував чужому горю.

До здібного співака й диригента прихильно ставився митрополит Київський Самуїл Миславський. Коли московський губернатор генерал-аншеф Петро Димитрович Єропкін звернувся до митрополита з проханням надіслати до нього знавця хорового співу, останній запропонував саме Максима Веделя. У березні 1788 р. молодий музикант разом з кількома хористами приїхав до Москви і зайняв посаду капельмейстера хору й оркестру в губернаторському будинку, який був одним з центрів музичного життя тодішньої другої столиці Імперії. Якийсь час по тому Ведель очолював капелу московського градоначальника князя Прозоровського, хоча формально служив канцеляристом у департаменті сенату.

В грудні 1792 р. Ведель був звільнений від служби за станом здоров'я і повернувся до Києва. На той час у місті розташовувався штаб Малоросійського піхотного корпусу під командуванням генерал-поручника *Андрія Яковича Леванідова*¹. Почувши спів Артемія Веделя, він запросив музиканта керувати ко-

*Артемії Лук'янович
Ведель (1767-1808)
(вірогідне зображення)*

*Артемії Ведель.
Пам'ятна дошка у
Києво-Могилянській
академії
(І. Гречаник, 2008)*

рпусним хором. Відтоді починається найбільш щасливий і плідний період життя і творчості композитора. Під його керівництвом за короткий час корпусний хор став найкращим в Києві, його виконавську манеру стали переймати інші хори. Популярність Веделя як співака, диригента і композитора швидко зростала. Відомо п'ять духовних концертів 1794 - 1795 років, датованих Веделем власноручно. Чудовий знавець православної духовної музики, композитор і колишній вихованець київського хору Леванідова, *Петро Іванович Турчанінов*² описував величезне враження, яке справило на нього виконання за участю автора концерту «У молитвах неусипающу Богородицю»: «У ньому всі сили тенора, і співати його потрібно з таким почуттям і смаком, як співав Ведель. Він сам і всі слухачі обливалися сльозами. Коли він співав, щось небесне, невимовне було в його очах».

У квітні 1796 р. Леванідова було призначено генерал-губернатором Харківським і Воронежським. Артемій Ведель разом з кількома найкращими хористами переїхав до Харкова. Для урочистої зустрічі нового намісника композитор написав концерт «Воскресни, Боже, суди землі» і сам виконав його з новоствореним харківським хором. В особі Леванідова Артемій Ведель мав справжнього захисника й заступника. Генерал, задоволений роботою Веделя, створив йому всі необхідні умови для занять музикою, забезпечив підвищення по службі до чину капітана, що надавав прав дворянства. Крім іншого, Ведель викладав спів і музику у вокальному класі Казенного училища, готував співаків для Петербурзької співочої капели.

На жаль, щасливий, сповнений видатних творчих досягнень період життя Веделя був коротким. У 1796 р. після смерті Катерини II, звільнений від посади Леванідов полишив Харків. Ведель подав у відставку в 1797 р. і перейшов на службу до Слобожансько-Українського губернатора Теплова, де якийсь час продовжував керувати хоровою капелою. Композитора все більше охоплювали розчарування і розпач: художнє життя в Харкові, як і по всій Російській імперії, майже завмерло. Був закритий міський театр, за розпорядженням Павла I значно скорочені полкові ріжкові й симфонічні оркестри, повністю ліквідовані військові хори. Але найбільш гнітюче враження на Веделя справив царський указ 1797 р. про заборону співати в церквах хорові концерти. Незабаром він полишив й педагогічну роботу в Казенному училищі. Поле творчої діяльності композитора невпинно звужувалось.

Безвихідь, душевна перевтома привели Артемія Веделя в серпні 1798 р. до Києва, у рідний дім. В листопаді 1798 р. з'явилися два хорові концерти, в яких знайшов відображення внутрішній стан композитора - стан розпачу, тривожного передчуття. У січні 1799 р. Ведель став послушником Києво-Печерської лаври, збираючись згодом прийняти постриг. Петро Турчанінов, відвідуючи свого друга, помітив у ньому зміни: обличчя було виснаженим, заросло бородою, погляд став «загадковий, палаючий», виглядав він самотньою і розчарованою людиною. Ведель розповідав Турчанінову про свої «видіння й одкровення», однак той майже нічого не зрозумів, окрім того, що композитор збирається незабаром покинути Лавру, оскільки всупереч сподіванням, він не

Кладовище на горі Щекавиця у Києві (М. Сажін, 1840-і)

виявив тут ні щиросердного спокою, ні творчої атмосфери. Повернувшись знову в рідний дім, композитор багато читав, писав музику, на самоті гуляв схилами Дніпра. Згадуючи той період життя, батько розповідав про меланхолійну хворобу сина. Зустрічаючись з В. Зубовським, Артемій Ведель часто просив його проспівати свої улюблені пісні, написані **Григорієм Сковородою** (с. 8) «Ах, щастя, щастя, бідне, зле!» або «Ах, ти світе утішний, ти серце трощиш...» і при цьому «поринав у меланхолію». Тим часом до архімандрита Києво-Печерської лаври Ієрофея Маліцького потрапила книга, що належала Веделю і нібито була знайдена в одній з келій Лаври. На сторінках книги рукою Артемія було зроблено кілька записів, прочитавши які, Ієрофей наказав послухникам негайно розшукати бувшого інока і привести його до Лаври. Тут Ведель був узятий під варту. Незабаром була розпочата «Справа про розміщення на лікування в лікарню божевільного відставного капітана Веделя». На справі з'явився напис «Секретно», а 32-х літній композитор у 1799 р. був закритий в будинок для божевільних. Серед «багатьох безглуздостей», як назвали записи Веделя, фатальним виявилось таке: «1799 року за свідчення слова Божия й прославлення його імені Катерина II убита від сина Павла I. Павло ж зі своєю фамілією до цариці Олени молодой, убиті його преосвященством Київським митрополитом Ієрофеєм». Одразу було заборонено виконання творів Веделя, пізніше - навіть їхнє друкування. Лише за кілька днів до смерті зовсім хворого нещасного генія відпустили додому, де він і помер. Артемія Веделя поховали на Щекавицькому кладовищі у Києві, могила його не збереглась.

ПРИМІТКИ

¹*Леванідов Андрій Якович* (1747-1802). Походив із старовинного російського дворянського роду. Виховувався в Артилерійському кадетському корпусі. Перейшовши в дійсну службу, брав участь у російсько-турецькій війні 1768-1774 років, 30 квітня 1772 року за відмінні успіхи був зведений у підполковники Московського легіону, де командував I-м мушкетерським батальйоном. Потім служив у Дніпровському піхотному полку. В 1777 році він одержав чин полковника і в 1783 році, з підвищенням у бригадири, отримав командування Полтавським пікінерним (бувшим козацьким) полком. У 1785 році Леванідов отримав чин генерал-майора. На цій посаді він у 1787-1792 роках знову бився з турками і за свої ратні успіхи в 1791 році був зведений у чин генерал-поручника та призначений командиром корпусу в Українській армії. Поставлений в 1794 році командиром Малоросійського корпусу, Леванідов діяв проти повстанців Тадеуша Костюшка. 3 грудня 1796 року Андрій Якович Леванідов став шефом Сіверського драгунського полку та виконував обов'язки Воронежського та Харківського генерал-губернатора. У вересні 1797 року з настанням правління Павла I вийшов у відставку з виробництвом у генерал-лейтенанти.

²*Турчанінов Петро Іванович* (1779 - 1856). Народився в сім'ї київського дворянина, виховувався в Київському народному училищі. Хлопчиком був взятий за прекрасний голос до хору генерала Леванідова. Князь Потьомкін, почувши у Києві леванідівський хор, був захоплений голосом Турчанінова і взяв його до Петербурга, доручивши навчання хлопця італійцю Джузеппе Сарті. В 1792 р. Петро повернувся до київського хору під управлінням Веделя. Разом з ним він був і в Харкові, де й закінчив свою освіту. Потім служив регентом різних хорів у Києві та Севську. В 1803 році Турчанінов був висвячений на священника, став протоієреєм, а в 1809 році його викликали до Петербурга і призначили регентом митрополичого хору. З 1827 року Петро Іванович займав посаду вчителя співу Придворної капели, займався історією православної духовної музики, писав музичні твори.

ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ ДЖЕРЕЛА

- 100 найвідоміших українців / Автори статей: Гнатюк М., Стус Д., Громовенко Л., Павленко Ю. та ін. - М.: Вече ; К.: Орфей, 2002. – 584 с. – (Онлайн версія).
- <http://ukrhistory.com.ua>
- Алексеева Т.В. Владимир Лукич Боровиковский и русская художественная культура на рубеже XVIII-XIX веков. - М.: Искусство, 1975. - 321 с.
- Асоченский В. Киев с древнейшим его училищем и Академией. -В 2 т. - Киев, 1856. – 913 с.
- Берков П.Н. Василий Васильевич Капнист: 1757-1823.- Л-М.: Искусство, 1950.- 71 с.
- Большая биографическая энциклопедия. - (Онлайн версія).
- http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_biography/
- Видатні діячі України минулих століть. Меморіальний альманах «Золоті імена України» // Гол. ред. О. Шокало. - К.: Євроімідж, 2001. – 624 с.
- Відомі українці / Електронна бібліотека Князева.
- <http://www.ebk.net.ua/Book/biographies/100nu/index.htm>
- Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / Ред. Дмитренко А.М. - К.: Варта, 1994. - 525 с. - <http://prostir.museum>
- Гаврилова Е.И. Антон Павлович Лосенко. - Л.: Художник РСФСР,1977.- 64 с.
- Гофман И.М. Иван Петрович Мартос. - Л.: Художник РСФСР, 1970. – 78 с.
- Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко. Т. 1-2. - СПб., 1879-1881.
- Данилевский Г.И. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Х.: САГА, 2010. – 406 с.
- Довідник з історії України / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. - К.: Генеза, 2001. - 1136 с.
- Древо. Открытая православная энциклопедия. - <http://drevo-info.ru/articles.html>
- Електронна енциклопедія історії України. - (Онлайн версія).
-<http://www.history.org.ua>
- Енциклопедія історії України у 10 т. – К.: Наукова думка, 2003-2011.
- Енциклопедія українознавства в 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович.- Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989.- 4016 с.- (Онлайн версія).
-<http://diasporiana.org.ua>
- Життєписи великих українців / Упор. М.С. Тимошик. К.: Либідь, 1999. - 448 с.
- Ілюстрована енциклопедія історії України в трьох томах. Авт. тексту О. Кучерук; іл. та худож. оформ. Л. і С. Голембовських, С. Білостоцького - Видання перероблене, доповнене - К.: Спалах, 2004. - Т. 1: (від найдавнішого часу до кінця 18 ст.). - 216 с.
- Історія України в особах: IX-XVIII ст. - К.:Видавництво «Україна», 1993.- 396 с.
- Історія української культури у п'яти томах / Гол. Ред. В.А. Смолій. – Т. 1-3. - К., 2001, 2003. -(Онлайн версія). - <http://litopys.org.ua>

- Клімов А.А. Видатні українці. - Х.: Веста, 2010. - 224 с.
- Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Изд-во при Киевском госуниверситете, 1990. – 736 с.
- Малий словник історії України / Відпов. ред.. В. Смолій. - К.: Либідь, 1997. - 464 с. - (Онлайн версія). - <http://ukrhistory.com.ua/favicon.ico>
- Матеріали з Вікіпедії - вільної енциклопедії. – (Онлайн версія).
- <http://uk.wikipedia.org>
- Молева Н. М. Дмитрий Григорьевич Левицкий. - М.: Искусство, 1980. - 232 с.
- Музеи Европы. О художниках и картинах. - <http://nearyou.ru/>
- Н.А. Лебедева. Березовский и Бортнянский, как композиторы церковного пения. - СПб., 1882.
- Новий Довідник. Історія України / С. Крупчан., Т. Корольов., О. Скопенко., О. Іванюк. К.: Вид-во «КАЗКА». – 2009. – 736 с. - (Онлайн версія). - <http://history.vn.ua/book/new.html>
- Попович М. В. Нарис історії культури України. - К.: «АртЕк», 1998. - 728 с.
- Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). В 2-х частинах. – К.: ДКККіМ, 2008. - 240+288 с.
- Российский гуманитарный энциклопедический словарь: В 3 т. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС: Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2002. - (Онлайн версія). - <http://slovary.ya/ru>
- Русский биографический словарь: В 25 т. / под наблюдением А. А. Половцова. 1896-1918. - (Онлайн версія). - <http://rulex.ru/xPol/>
- Украина: Полная энциклопедия /Авт.-составители В. М. Скляренко, Т. В. Иовлева, В. В. Мирошникова, М. А. Панкова; Худож.-оформитель Л. Д. Киркач-Осипова. - Харьков: Фолио, 2007. - 463 с.
- Українська культура / Лекції за ред. Д. Антоновича. - К.: Либідь, 1993. - 592с. - (Онлайн версія). - <http://litopys.org.ua/zsuv.css>
- Український портрет XIV-XVIII ст. / А. Мельник та ін. – К., 2006. – 352 с.
- Хронос. Всемирная история в интернете. - <http://www.hrono.info>
- Энциклопедический биографический словарь. – М.: Эльга, 2011. - 784 с. – (Онлайн версія). - <http://dic.academic.ru>
- Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. - (Онлайн версія). - <http://dic.academic.ru>